

GÜRCİSTÂN VİLÂYETİ KANUNNÂMELERİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

A STUDY THE CODEX PROVINCE OF GEORGIA'S¹

ОЦЕНКА СВОДА ЗАКОНОВ ОБЛАСТИ ГРУЗИИ

Iasha BEKADZE*

ÖZ

Çalışmamızda, II. Selim Devri'ne ait 1573 tarihli "Gürcistan Vilayeti Kanunnamesi" ve III. Mehmed Devri'ne ait 1595 tarihli "Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi"nin içerdiği hükümler tespit edilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bu kanunnamelerde Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyalette uygulanan sancak kanununun hükümleri, eyalet reayasından alınan vergi kalemleri, onların miktarları ve tahsil edilme zamanları belirtilmiştir. Ayrıca bölgede adaleti, huzuru sağlamak amacıyla çeşitli ceza hükümleri kanunlarda yer almıştır. Halkın pazar alım satım kurallarına uyması için gereken hükümler de kanunnamelerde belirtilmiştir.

Çalışmamızda, Gürcistan'la ilgili kanunnamelerde yer almayan ve tahrir defterinde olan bazı hükümler de açıklığa kavuşturulmuştur.

Çalışmamızın sonunda, Prof. Dr. Ahmed Akgündüz'ün yayınladığı Gürcistan, Çıldır ve Ahıska kanunnamelerinin metinleri verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistân, Vilâyet, Kanunnâme, Vergi, Çıldır, Ahıska

ABSTRACT

In our study, judgements included in Georgia (Meskhetian)'s Codex dated 1595, which belong to Mehmed III era, and Province of Georgia's Codex dated 1573 from Selim II era have been confirmed and elucidated. In these codexes, district ruling laws applied in the District of Çıldır, also known as Ahıska (Meskhetian), types of taxes collected from rayah (farmers) of the district, and the amounts and collection dates were stated. In addition, other criminal sentence laws, which were enacted in order to secure the justice and peace, were also included in the codex. Necessary rules for public to be abided by purchasers and salespeople (traders) were also stated in the codex.

In our study, some rules found in the cadastral record books but not in the codex related the Georgia have also been made explicit.

At the end of our study, texts from Georgia, Çıldır and Ahıska codexes published by Prof. Dr. Ahmed Akgündüz are also placed.

Key Words: Georgia, The Province, Code, Tax, Childir, Ahıska

АННОТАЦИЯ

В нашем исследовании выявлены кодексы «Свода законов области Грузии», датируемые 1573 г. во время правления II. Селима и «Свода законов Грузии (Ахисха), датируемые 1595 г. во время правления III Мехмеда. В этих законах установлены виды налогов, их количество и время их сборов, взимаемых на территории провинции Чилдир, другое название Ахисха. Кроме того, в законоположениях имеются разные уголовные кодексы с целью обеспечения справедливости и спокойствие в провинции. В этих законах для населения установлены правила купли-продажи на рынке.

В статье были рассмотрены также некоторые положения, которые в законоположениях, связанных с Грузией не встречаются, а встречаются в пространных реестрах.

В конце статье даны приложения Свода законов Грузии, Чилдир и Ахисха, в котором были изданы профессором Ахмедом Акгюндюзом.

Ключевые слова: Грузия, Область, Свод Законов, Налог, Чилдир, Ахисха

¹ . DOI: 10.17498/kdeniz.307

*Emekli, Filolog, Dil, Edebiyat ve Tarih Öğretmeni, dryasar5@hotmail.com

Giriş: XVI. Yüzyılda Çıldır, Nam-ı Diğer Ahıska Eyâleti'nde Hukuk Düzeni

İnsan hayatını etkileyen en önemli unsurlardan birini teşkil eden hukuk birey, toplum ve devlet ilişkilerini düzenleyen bir birimdir. Hukuk kelimesi; Arapça “hak” (حَک) kökünden gelip kelimenin çoğuludur. Türk Dil Kurumu'nda hukuk kelimesi; “1. Toplumı düzenleyen ve devletin yaptırım gücünü belirleyen yasaların bütünü, tüze; 2. Bu yasaları konu alan bilim; 3. Yasaların ceza ile ilgili olmayıp alacak verecek gibi davaları ilgilendiren bölümü” (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998, s. 1008) şeklinde tanımlanmaktadır.

Yasaları konu alan hukuk Roma hukuk sisteminde olduğu gibi; Özel Hukuk ve Kamu Hukuku olmakla ikiye ayrılmaktadır. Özel hukuk; Medeni Hukuk, Ticaret Hukuku ve Devletler Özel Hukuku, Kamu Hukuku ise Anayasa Hukuku, Ceza Hukuku ve İdari Hukuk dallarından ibarettir.

Osmanlı Devleti'nde ise hukuk iki temele dayanıyordu: Şer'i Hukuk ve Örfi Hukuk. Şer'i Hukuk kaynağını Kur'an ve Hadislerden alarak yalnız Müslümanlara uygulanırdı. Kamu Hukuku dışındaki davalarda gayrimüslimler kendi dini kurallarına göre yargılanıyordu.

Örfi hukukun kaynağı ve esaslarını kanunnameler teşkil ediyordu.

Osmanlı Devlet yönetiminde en önemli hususlardan biri şüpheşiz adalettir. Adalet ise kanunlarla sağlanırdı. Ünlü İsviçre filozof ve yazarı Jean Jacques Rousseau'nun da dediği gibi “Kanunlar adaleti sağlar. Adaletin kökü ve tek kaynağı Allah'tır ama yine de hükümetlere kanunlar gereklidir” (Gürbüz, 2003: 24; Özdemir, 2004).

Osmanlılar fethettikleri yerlerde kanunnameler çıkarırlardı. Bu kanunnamelerde hukukun çeşitleri belirlenerek hem adaleti düzenliyor, hem de vergi çeşitlerini, onların miktarlarını ve değerlerini belirtiyorlardı. İlk Osmanlı kanunnâmesi Fatih zamanında çıkarılmış ve “Kanunname-i Al-i Osman” adını almıştır.

Gerek Türkiye, gerekse de Türkiye dışında Osmanlı araştırmacıları kanunnamelerin yayınlanmasına ve incelenmesine önem verilmiştir. Çünkü kanunnâmeleri tetkik etmeden Osmanlı tarihini bilmek olmaz. Bu konuda ünlü tarihçi İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın şu sözlerini hatırlatmak yeterlidir:

“...kanunnameleri tetkik etmeden önce kendimi Osmanlı tarihine oldukça vakıf bir adam sanırdım. Ancak kanunnamelerle vesikaları tetkik ettikten sonradır ki bu hususta ne kadar sathî malumat sahibi olduğumu anladım ve yine o zaman Roma İmparatorluğundan sonra en çok süren ve üç kıtaya yayılmış olan bu devletin kudretini ve inhitatı esnasında pek çok sadmelere rağmen neden Selçuk, Cengiz ve Timur İmparatorlukları gibi az zamanda parçalanıp dağılmadığını ve köşesinden bucağından koparıldığı halde dimdik ayakta durduğunu ve sonradan yani on dokuzuncu asırdan itibaren de neden süratle sukut ettiğini idrak edebildim; iman ve akide haline gelmiş olan kanunların zayıf zamanlarda bile şöyle böyle tatbik edilebilmesi ve bu kanunların nesilden nesile kudsi bir anane olarak devam etmesi, Türk milletinin kendisini her zaman hakim mevkide görmesi onun en zayıf olan zamanlarında da kendisini -yani İslam camiasını parçalanmaktan kurtarmıştır (Uzunçarşılı, 1984: 4)”

Osmanlı kanunnâmeleri ilk defa olarak Ömer Lütfi Barkan (Barkan, 1943), daha sonralar ise Ahmet Akgündüz (Akgündüz, 1994) tarafından yayınlanmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın “XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları” adlı kitabının “Kanunlar” içeren I. Cildi Prof. Dr. Hüseyin Özdeğer tarafından yayına hazırlanmış ve 2001 yılında tıpkıbasımı yapılmıştır (Barkan, 2001). Hem Barkan hem de Akgündüz'ün yayınladığı kanunnameler kitabında Gürcistân Eyaleti Kanunnâmesi'ne yer verilmiştir. Çalışmamıza kaynaklık eden Ahmed Akgündüz'ün 1994 yılında yayınladığı Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi (Akgündüz, 1994a: 577-586) ve Çıldır Eyaleti Kanunnâmeleri'dir Akgündüz, 1994b: 645-647). Çalışmamızda bu iki kanunnamenin Latin harfleriyle olan transkripti de yer almaktadır. Ayrıca eyalet ve sancaklar üzerinde çalışan araştırmacılar da eserlerinde hem kanunnameleri, hem de onlar üzerindeki incelemeleri yayınlamışlardır².

² Sergey ÇIKİA, Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan, Tiflis, 1947 (Osmanlıca metin) s. 1-5; Sergey ÇIKİA, Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan, Tiflis, 1941 (Gürcüce metin), s. 1-6; Mehmet Ali ÜNAL, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara 1999, s. 183-190, Türk Tarih Kurumu; Nejat GÖYÜNÇ, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, Ankara 1991, s. 157-175, TTK Basımevi; MehmetAli ÜNAL, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 245-254, TTK Basımevi; Mehmet TAŞTEMİR, XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 306-310; Lütfi

Gürcistan Vilayeti Hakkında Kısa Bilgi

Güney Gürcistan'daki Osmanlı-İran egemenlik savaşları 9 Ağustos 1578 yılında Çıldır düzündeki Zurzna ve Sintsal köyleri arasında Lala Mustafa Paşa kumandanlığıyla Osmanlı Ordusu Tokmak Han kumandanlığındaki 30 000 kişilik Safevî ordusunu mağlup etmesiyle sonuçlandı (Lomsadze, 1999: 19-20). Bu zafer Osmanlı Devleti'ne Kafkasya yolunu açmış oldu.

Bilindiği gibi, 1555 Amasya Antlaşmasıyla Batı Gürcistan ve Samtskhe-Saatabago'nun (Samtskhe Atabeyliği'nin) Batı kısmı Osmanlı hakimiyetine geçmişti. 1590 İstanbul Antlaşmasıyla da Batı Gürcistan ve Samtshe Atabeyliği'nin tümü Osmanlı yönetimini girdi.

Lala Mustafa Paşa bölgede Osmanlı Hakimiyeti'ni güçlendirmek amacıyla yeni bir eyalet kurdu. 1 Temmuz 1579 tarihinde kurulan bu eyalete Çıldır düzündeki Zaferin anısı olarak Çıldır Beylerbeyliği ismini verdi (Lomsadze, 1999: 21). Çıldır beylerbeyliğine Müslümanlığı kabul ederek Mustafa adını alan Menüçöhr getirildi (İnbaşı, 2006: 78). Müslümanlığı kabul etmeyen kardeşi Kvarkvare'ye de Oltu Sancak Beyliği verildi (Lomsadze, 1999: 21). Çıldır Eyaleti'nin merkezi olan Ahıska (Akhalsikhe) günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde olup Samtskhe-Javakheti Vilayeti'nin merkezi şehridir.

Çıldır Eyaleti, ilk kurulduğunda yedi sancaktan oluşmaktaydı. Bu sancaklar şunlardır: Arpalı, İmirhevi, Perterek, Ardanuç, Çeçerek, Aspinza ve Ude (İnbaşı, 2006: 78). Daha sonra sancakların sayısı 13 ve 24 aralıklarında değişmiştir (İnbaşı, 2006: 78-79). Çıldır, nam-i diğer Ahıska Eyaleti 250 yıl Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer almış ve 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sonucu Edirne Antlaşması gereğince eyaletin 10 sancağı³ beylerbeyliğinin merkezi Ahıska dahil, Ruslara tazminat olarak bırakılarak Osmanlı İdari Sisteminden kaldırılmıştır. Ruslara tazminat olarak bırakılan bu on sancak Ahıska Kazasını teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan beylerbeyliğinin diğer 14 sancağı da Çıldır Sancağı adı altında Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlanmıştı (İnbaşı, 2006: 82). Çıldır Sancağı 1866-1867 tarihinde Şavşat, Tavusger, Ardanuç, Göle, Posof, Çıldır, Ardahan, Mamervan, Penek, Kiksim ve Oltu Kazalarından oluşmuş ve 1871-1872 yıllarındaki düzenlemeyle bu sancak sayısı Oltu, Ardanuç ve Ardahan olmakla üçe indirilmiştir (İnbaşı, 2006: 82).

Osmanlı Kanunnâmeleri

“Kanun” Arapça kelime olup çoğulu “kavanin”dir (Şemseddin Sami: 2011: 803). Felsefi ve hukuk terimi olarak kullanılan bu kelimenin anlamı “devletin yasama kuvveti tarafından herkesçe uyulmak üzere her türlü nizam, kural ve kaide”dir (Parlatır, 2011:838). Kanun hükümlerinin aynen veya özet olarak bir arada toplanması “Kanunnâme”yi teşkil etmektedir. Başka sözle desek, “Kanunnâme” yasa veya kanun kitabıdır (Parlatır, 2011: 839). Kanunnâmeler Osmanlı toplumunun sosyal, ekonomik, politik ve hukukî hayatını düzenlemektedir (Pakalın, 1993: 163).

Osmanlı kanunnâmeleri kendisinden önceki Türk idare kanunlarından yararlanmış olup ait olduğu bölgenin “Anayasa”ıdır. Bu “Anayasa” idari, mali, cezai ve çeşitli sahalara gerekli görülen ve padişahlar tarafından verilen kanun ve nizamları ihtiva etmektedir. Bunlar vuku bulan olayları çözmek için yarıları olan hükümlerden ibarettir. Osmanlı Dönemi'nde Gürcistan'la ilgili şu kanunnameler vardır:

1. II. Selim Devri 1573 Tarihli Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi,

ARSLAN, H. 963/M. 1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 148-157; M. Mahfuz Söylemez-Abdulah Demir, 1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskan, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Mayıs 2010, s. 200; Dilek ASLAN, 512 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1571-1572 Yıllarında Gebele Sancağı, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2006, Ek 1, Ek 2; İbrahim Halil ASLANTÜRK, 16. Yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük Nahiyeleleri (Tahrir Defterlerine Göre), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Master Tezi, Ankara 2007, s. 128-141; Nilufer Yetkin, 136 Numaralı Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonlarında Kayseri (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 118-119; Doğan YÖRÜK, XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya 2002, s. 309-313).

³ Günümüzdeki Adıgün, Akhalsikhe, Aspinza, Akhalkalaki, Ninosminda Belediyeleri ve Borjomi Belediyesi'nin de bir kısmı.

2. III. Mehmed Devri 1595 Tarihli Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi.

II. Selim Devri Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi

H. 981 (M. 1573) tarihli olan Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi Ömer Lütî Barkan tarafından yayınlanmış olup BOA, TTD. No: 525, sh. 1-8'de bulunmaktadır. Kanunnâme'nin ikinci nüshası Paris, Bib. Nat. No: 85. Vrk. 63/b-205/b'de, 3. Nüshası ise Viyana Millî Kütüphanesi, A. F. No: 77. Vrk. 63/a-66/b'de bulunmaktadır (Akgündüz, 1994a: 578).

1595 (H. 1003) tarihli “Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi” de Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, ttd. No: 130 (58), sh. 1-7'de bulunmaktadır. Bu kanunnamenin bir nüshası da Tiflis'te Gürcistan Devlet Müzesi Türk Elyazmaları Bölümü'nde 1 No'lu Elyazması adı altında bulunmaktadır. Ayrıca Tiflis nüshasının Osmanlıca metni 1947'de ve onun gürcüce tercümesi 1941 yılında “Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan” kitaplarının ön sayfalarında yer almaktadır (Cikia, 1947: 1-5; Cikia, 1941: 1-6).

III. Mehmed Devri Gürcistan (Ahıska) Kanunnamesi

III. Mehmed Devri (1595-1603) Kanunnamelerine bakınca yeni fethedilen eyalet ve sancakların dışında yeni kanunnameler düzenlenmemiştir. 1595 Tarihli “Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan” tahrir defteri III. Mehmed Devrine ait olmaktadır. Bu eyaletin ismi Çıldır, Nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'dir. Eyaletin ilk beylerbeyi Samtskhe atabeyleri soyundan olan Menüçöhr veya Mustafa Paşa'dır. Eyalet 22 Cemaziyyevvel 987'de (M. 1579), yani III. Murad zamanında kurulmuştur. Sancakları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çıldır Eyaleti'nin 1579 yılındaki Sancakları (Akgündüz, 1994b. 8/II: 645).

Sıra No	Sancaklar	Sıra No	Sancaklar	Sıra No	Sancaklar
1	Acara	4	Aspanca	7	İmirho
2	Ardanuç	5	Çıldır	8	Penek
3	Arpalu	6	Hacrek	9	Perterek

1003 yılında tahrir olunan ve Tapu-Kadastro Kuyud-i Kadime Arşivi, TTD. No: 130 (58), sh. 1-7'de bulunan Kanunnâmenin ilk bölümü II. Selim Devri Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi ile aynıdır. Sonraki dört bölümü farklıdır. Bu bölümlerde ceza hükümleri olduğu gibi ikamet etme, öşürle ilgili hükümler vardır (Akgündüz, 1994b: 646).

Gürcistan Vilayeti Kanunnâmesi klasik Osmanlı Sancağı Kanunnâmesi şeklindedir. İlk önce ispenç vergisi söz konusu edilmekte olup daha sonralar öşür, ra'iyet ve sipahiler hakkında esaslar düzenlenmiştir. Kanunnâme'nin sonunda bac ve bazar hükümleri verilmiştir (Akgündüz, 1994a: 578-579).

Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'ni, muhteva bakımından ayrıntılarıyla incelediğimiz zaman görüyoruz ki, Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyalette hukukun tüm alanları: Ceza Hukuku, Medeni Hukuk ve Adli Hukuk alanları mevcuttu. Bu kanunlar Ahıska Eyaleti için düzenlenmiş olup bölgede adaletin sağlanmasına ve vergilerin düzenli toplanmasına hizmet etmekteydi. Kanunnâme XVI. yüzyıl Ahıska Eyaleti'nin hukuksal anıtı olup bölgenin sosyal, ekonomik, ticari ve hukuk ilişkilerinin öğrenilmesinde zengin bilgiler içermektedir. Tahrir Defteri'nin Farsça mukaddemesinde 20-30 Zilka 981 tarihinde düzenlendiği şu bilgilerle kanıtlanmaktadır : “Bu, Gürcistân Vilâyeti'nin livâlarına ait Mufassal Defterdir. Sultân Selim Hân'ın fermanıyla Defter Eminî ve aynı Vilâyetin za'îmlerinden Hayreddin ile Kâtib Defter-i Dergâh-i Âli katiblerinden Nebî tarafından tahrir olunmuş ve 20-30 Zilka'da 981 tarihinde Hizâne-i Âmire'ye teslim edilmiştir (Akgündüz, 1994a: 578).

Kanunnâmenin hükümlerinden, Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'ndeki miras, mülkiyet, köle, cariye, toprak, kira, hayvanları koruma, iskan, rüşvet, ticaret, ölçü ve tartılar hukuklarının olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kanunnâmenin ana kısmını teşkil eden vergi hukuku hakkında da geniş bilgi verilmiştir. Kanunnâmedeki vergi hukukuna göre, bölgeden hangi vergi kalemlerinin olduğu ve onlardan ne kadar alındığı belirtilmiştir.

Kanunname belli bir sistemde olmayıp vergi, ceza ve medeni hukuk kuralları karışık halde verilmişti.

Kanunnâmenin ilk maddesinde Gürcistan'ın taşlık bir bölge olduğu belirtilmiş ve nüfusu gayrimüslim olan bölge halkını ödediği ispenç vergisinin açıklanmıştır (Akgündüz, 1994a: 578).

Bu ve diğer maddelere dikkat edilirse suçlar para ile cezalandırılmaktaydı. Osmanlı kanunnamelerinde para cezası yaygın bir durumdaydı. Bu cezalar suçu işleyen mali durumuna göre

(zengin, orta halli, fakir) sınıflandırılmaktaydı. Bunun için kanunnamelerde “a'la”, “evsat” ve “edna” tabirleri kullanılmaktadır. Buna, Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi'ndeki zina ile ilgili şu maddeleri örnek olarak verebiliriz;

1- Zina eden kimse zengin olursa üç yüz akçe, orta halli olursa iki yüz elli ve düşkünlerden iki yüz akçe alınsın;

2- Zina eden erkek bekâr olursa bu itibar üzere iki yüz elli ve yüz akçe alınsın (Akgündüz, 1994b: 646).

Tahrir defterinde “Resm-i tapu ve deştbanı” adıyla anılan vergi kanunnamede hayvanlarla ilgili suçlar kısmında verilerek şöyle ifade edilmiştir: “Hayvanlarla ilgili suçlarda halkın atı veya sığırı bütün dört ayaklı hayvan cinsi, birbirinin ekinlerine zarar verseler, zararları ödettirildikten sonra hayvan sahibine beş değnek vurulup, hayvan başına beş akça olmak üzere, timar sahibi, para cezası alsın. Koruyup tutulan hayvandan zikrolunduğu üzere alıp kır bekçisi vergisi olarak her hânedan götürü adıyla bir şey almasınlar” (Akgündüz, 1994a: 581).

Kanunnamede cinayetin çeşitleri ve para olarak alınan cezalar şöyle belirtilmiştir:

“Bir kimse cinayet işlerse, idam edilmezse, zengin olursa dört yüz akça ve orta halli olursa iki yüz akça, yoksul hâldeyse yüz akça para cezası alınsın. Bunun gibilerden idam bedeli olarak para alınması, eski kanuna aykırıdır, alınmasın. Zina eden kimse zengin olursa üç yüz akça, orta halli olursa iki yüz elli ve düşkünlerden iki yüz akça alınsın. Zina eden erkek bekâr olursa bu itibar üzere iki yüz elli ve yüz akça alınsın. Göz çıkararı ve el kesen kimseden suç ve baş yarıp kemik çıksa, diş çıksa, kılıç ve çomak ile ve diğer savaş aletleriyle yaralanıp döseğe düşse, yüz akça ve bunlardan hafif para cezası -ki azarlama ve cezalandırma- lâzım olursa, otuz akça ve rahiplerden on akça para cezası alınması bilinen bir gelenektir. Suçlu olan kimse araştırılmadan fenalığı açıkça belli olmadan, sancakbeyi subaşlıları ve adamlarının, o kimseyi hapsedip bir nesnelarını alıp salıvermek yasaktır. Her suçlunun suçu, vilâyet kadısı huzurunda ispat olunmadan tutup idam etmek, şeriata ve kanuna muhaliftir. Ama suçlu ve zanlı olan kimse inat ederek direnip mahkemeye gelmekte mesele çıkarırsa, zorla mahkemeye götürmek meşrudur” (Akgündüz, 1994b: 646).

Bir kimsenin suçu ispat edilinceye kadar ona hakaret etmek ve cezalandırmak yasaktı. Kanunda bu hükümler şöyle ifade edilmektedir: “Azılılar, şirretler, halka bazı töhmet isnat ederse, kadı huzuruna getirilmeden, sancakbeyi subaşlılarının halkı zincire vurup köy köy gezdirmeleri yasaktır. Onun gibi zanlı olanı, kadı mahkemesine götürüp şer'le ispat etmeyince zincire vurulmasın” (Akgündüz, 1994a: 581).

Rüşvetin önlemek için görevlilerin halka yakınlığı uygun görülmemekteydi. Kanunnâmede bu konudaki hüküm şöyledir: “Sancakbeyi (ve) subaşlıları, memleket içinde çok adamla gezmesinler ve parasını ödmeden (hayvanlarına) yem ve (kendilerine) yemek almasınlar” (Akgündüz, 1994a: 582).

II. Selim ve III. Mehmed Devri kanunnamelerini incelediğimiz zaman şu başlıca hükümleri içerdğini görmekteyiz;

Mülkiyet Hukuku: “Kadın, sahip olduğu yeri ham ve boş bırakmayıp, Defter-i Cedid-i Hakanî'de kaydolunduğu gibi hissesini ve vergisini verdikten sonra elinden alınması uygun değildir. Halkın ziraata uygun yerlerinden, üç yıl aralıksız ve mazeretsiz ekilmemiş ve boş bıraktığı yerleri alınıp, başkasına tapuya verilmesi kanun gereğidir” (Akgündüz, 1994a: 579).

Miras Hukuku: “Halktan biri ölürse, toprağı oğluna intikal eder. Miras mülk gibidir. Oğlu olmasa kardeşine intikal etmez. Tapuya hak kazanmış olur. Lâkin gerekli tapu vergisini kardeşi verirse, başkasına verilmesin. Dedesinin yeri toruna intikal etmez” (Akgündüz, 1994a: 579).

“Kadının Toprak Üzerinde Hakkı”: Defter-i Cedid-i Hâkânî'ye göre boş ve bakımsız bırakılmayan toprağı kadının elinden alınmaması hakkında hüküm (Madde 4).

“Miras, Mülkiyet, Evlatların ve Akrabaların Toprak Üzerindeki Hakları”: Kanunnâmenin 5. maddesinde reâyâdan birinin ölümü halinde toprağının yakınlarına devredilmesi hükmü yazılmıştır.

Tapu Hukuku: “Dışarıdan gelen halkın tasarrufunda bulunan tapulu yerlerini elinden alıp, başka bir yere vermek yasaklanmıştır”. Toprağı işleme hakkı verilen köylüden toprak sahibi tarafından alınan vergiye tapu denmektedir ve miktarı, Diriliğın bulunduğu bölgeye göre değişmektedir (Sertoğlu, 1992: 11). Tapu ile ilgili hükümler 5, 6, 10, 11, 12, 13. maddelerde açıklığa kavuşturulmuştur

Muhafaza Etme Hukuku: “Adı geçen vilâyette tutulan firarî köle ve küçük câriye ile yük ve binek hayvanlarından her kim tutarsa, götürüp devlet hesabına kaydolunarı hazine arazisi emînlerine

ve sancakbeyine kaydolunan sancak zabitlerine -kanun gereği kadar müjde bahşişini alıp- teslim etsinler. Bilinen belli vakitleri tamam olduktan sonra vilâyet kadıları aracılığıyla artırma ile satıp değerini saklasınlar. Köle ve cârîye saklamanın müddeti üç aydır. Dört ayaklı hayvan cinsi, bir ay saklanır. Diğer sebepler, kumaş, halı ve bunun emsali nesnelere bulsalar, saklamasınlar, kadı aracılığıyla mutemetlere teslim etsinler. Eğer saklarlar ise suçlu olurlar” (Akgündüz, 1994a: 581).

Ticaret Hukuku: “Halk, sipahilerinin öşürlerini en yakın pazara iletmelidir. Dışarıdan gelerek ekip biçenlerin köylerinde olan ambara iletmeleri kanun gereğidir” (Akgündüz, 1994a: 579).

Kara Damga Vergisi: “At pazarında at satılırsa, on iki akça alınsın. Kasaphâneye koyun satılırsa iki koyuna bir akça ve su sığırı (manda) satılırsa dört akça ve kara sığır satılırsa iki akça alınsın. Başka vilâyetten yük ile bez ve pamuk gelip satılsa yüzde iki akça alınsın. Ceviz, incir ve diğer kuru meyve yükünden, at yükünden iki akça, deve yükünden dört akça, eşek yükünden bir akça alınsın. Eğer meyve satılmazsa bir şey alınmasın. Yaş meyvenin iki yükünden bir akça alınsın”(Akgündüz, 1994a: 581).

Ölçü ve Tartı Kanunu: Kanunnâmenin 2, 10, 11. maddelerinde dönümün açıklanması ve onun vergisiyle ilgili hükümler, 38. maddesinde Müddün miktarı, 40. maddesinde Nügi ve batmanın miktarı, 39. maddesinde eksik satılan ürün için ceza ile ilgili hüküm belirtilmiştir. Kanunnâmeye bu hükümler şöyle tanımlanmaktadır: “Ölçü ve tartılar kanununa göre, şehirlerde eksik tartılarak satıldığı zaman dirhem başına bir akça para cezası alınsın. Fiyat tespitleri kadı aracılığıyla yapılsın. Eksik satandan dirhem başına bir akça para cezası; dirhem ile satılan kıymetli nesnelere, dirhem ile satılan on akça on bir üzere (yüzde on kâr payıyla) fiyat verilip fazla verilmesin. Yapılmış olan yarım okka iki yüz dirhem; batman ise on iki yarım okkadır. Müddün miktarı da İstanbul’un yirmi ölçüğüdür”(Akgündüz, 1994a: 581).

“Harâc-ı Muvazzaf”: İspenç’le ilgili hüküm (Madde 1).

“Resm-i Çift, Resm-i Nîm ve Resm-i Dönüm”: Reâyânın ödemekle hükümlü olduğu çeşitli vergilerle tâbî olduğu diğer hususlar (Madde 2, 8, 9, 10, 12, 13).

“Sâlâriyye”: Öşrü tahsil eden memurların harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanına yem olmak üzere köylüden alınan vergi ve köylünün hakları (Madde 3, 17).

“İskân Kanunu”: Devlet sınırlarında reâyânın iskânı ile ilgili hükümler (Madde 6, 7, 19, 20, 43a).

“Bağ ve Bahçe Vergisi”: Bağ ve bahçelerden alınan behre ve maktu olarak alınan vergiler hakkında hükümler (Madde 14, 15, 25, 43b).

“Pazar Gelirleri”: Pazarla ilgili hükümler (Madde 16, 33, 34,35, 37).

“Resm-i Âsiyâb”: Değirmen vergisi (Madde 18).

“Resm-i Kışlak”: Dışarıdan gelen kimseni kışlaması için ödediği vergi ile ilgili hüküm (Madde 19).

“Resm-i Duhân”: Duhân vergisiyle ilgili hükümler (Madde 19).

“Resm-i Bennâk”: Bennak vergisi ile ilgili hüküm (Madde 19).

“Resm-i Ağnâm”: Koyun ve keçi sahiplerinin ödemekle yükümlü olduğu vergilerle ilgili hükümler (Madde 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27).

“Ağıl Resmî”: Koyun ve keçilerin bir başka sipahi arazisinde kışlamasıyla ilgili hüküm(Madde 24):

“Resm-i Kevvâre”:Baldan alınan vergi ile ilgili hüküm (Madde 25).

“Resm-i Arusiyye”: Bu vergi evlenen kadınlardan alınmakta olup eyalet kanunnamelerinde tayin edildiği miktarda kocası tarafından ödenmekteydi. Ayrıca bu miktar gelinin kız, dul, Müslüman ve Hıristiyan olmasına göre değişmekte olup kızlar için 60, dullar için 30 akçe idi. Hıristiyan kızları için 40, dulları için ise 15 akçe olarak belirlenmişti (Sertoğlu, 1992: 9-10). Kızlar ve kadınlar evlendikleri zaman yapılması gereken ödemelerle ilgili hükümler Madde 28, 29.’da belirlenmiştir (Akgündüz, 1994a: 580-581).

“Köle ve Cariye Hakkında”:Fırar eden köle ve cariyenin teslimatı ve teslim edene verilen müjde ile ilgili hüküm (Madde 30).

“Hayvanlarla İlgili Suçlar”: Kaybolunan hayvanlar ve bunların ekinlere verdikleri zararlarla ilgili hükümler (Madde 30, 31, 32).

“Murahhasiye”: Gürcistân Vilâyeti’nde kilise vakıflarına ve piskoposlara ait arazilerde kişi başına alınan vergi hakkında hüküm (Madde 36).

“**Zina Suçu**”: Zina ile ilgili hükümler (Madde 39b; Akgündüz, 1994b: 646).

“**Cinayet Suçları**”: Göz çıkarmak, el kesmek, baş yarmak, diş çıkarmak, savaş aletleriyle insanı yaralamakla ilgili hükümler (Madde 39a, 39b, 39c, 41).

“**Reâyâ Hukuku**”: Reâyâ hukuku ile ilgili bazı hükümler (Madde 41, 42).

“**Suçlu Hakları**”: Suçluların hakları ile ilgili hükümler (Madde 41, 42).

“**Subaşı ve Diğer Yetkililerin Hukukları**”: Subaşı, kadınların hukukları ile ilgili hükümler (Madde 39, 43).

İhtisab Kanunu: İhtisab Arapça Hisab kelimesinden türemiş olup anlamı hesap sorma, mes'ûliyet, sorumluluk anlamlarını ifade etmektedir. Eskiden belediye me'mûrunun işi, dairesi ve aldığı vergi manasına da gelmektedir. İhtisâbiye eskiden narh, tartı ve ölçü işleriyle ilgili olup (Devellioğlu, 2013: 483) belediyelerin topladığı damga, tartı, ölçü, pazar, panayır vergilerinin ve hile yapanlardan alınan para cezalarının genel adıdır. İlk ihtisab kanunu Sultan II. Bayezid Han tarafından 1502 senesinde Bursa şehrindeki üretim ve piyasa standartlarını belirlemek için düzenlenen “Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa” dünyanın ilk standartlar belgesi olarak bilinmektedir (Aydın Yanar, Arlı, 2012: 60-61). Daha sonralar İstanbul İhtisab Kanunnâmesi (Akgündüz, 1990: 287) ve Edirne İhtisab Kanunnâmesi düzenlenmiştir. Devletin diğer bölgelerinde de ihtisab kanununa yer verilmiştir. İstanbul İhtisab Kanunnâmesi'nin bir maddesinde tüketici haklarının korunmasına önem verilmesi vurgulanarak muhtesibin (belediye başkanının) görev ve yetkilerinin geniş olduğu belirtilmiştir (Kazıcı, 1985: 103).

Gürcistan Eyalet Kanunnâmesi'nin 39. maddesinde ihtisab kanunu ile ilgili şöyle hüküm bulunmaktadır: “Şehirlerde kanun-ı ihtisabiyye dahi eksük satıldığı vakitte dirhem başına bir akçe cerime alına. Ve narh verdikde ma'rifet-i kâdı ile verilüb ve dirhem ile satılan nesneye onu on bir akçe üzere narf verüb ziyâde verilmeye” Akgündüz, 1994a: 581).

Hâl-i 'an'ir-re'âyâ (boş) Köylerin Şenlendirme (ihya) Uygulaması (Madde 22).

Gürcistân Vilâyeti'nden Alınan Vergiler ve Miktarları

Kişi Başına Alınan Vergiler

İспенç Resmi: Madde 1

Bu vergi, zimmi (Hıristiyan, Yahudi vs.) reayadan alınmakta olup, Müslümanların çift resminin mükabildir (Çağatay, 1947: 507). İспенç vergisi kanunnâmede “Vilâyet-Gürcistan sengistan olub toprakları az olmakla defter-i 'atıc mucibince her nefer başına duta geldikleri yerleriyle yirmibeşer ispençe kayd olundu” şeklinde zikredilmektedir (Akgündüz, 1994a: 578). İспенç, topraklı, topraksız, evli veya bekâr olduğuna bakılmaksızın, bülüğ çağına erişmiş, köylü, göçebe, şehir ve kasabada oturan her gayrimüslim erkekten alınan örfî bir baş vergisi olarak tarif edebiliriz (Barkan, 1988: 393).

Resm-i Çift: Madde 2

En az bir çift miktarındaki araziye eken Müslüman köylünün her sene ziraat yaptığı yer için ödediği belli bir miktardaki akçe resm-i çift denilmektedir. Çift veya “çift akçası” olarak bilinen bu vergisi, şer'i vergilerdendir (Çağatay, 1947: 496). Miktarı asgarî 22, âzami 57 akça olmuştur (Pakalın, 1954: 30). Gayrimüslim köylüden bunun yerine ispenç adlı vergi alınırdı (Yılmaz, 2010: 113). Nüfusu gayrimüslim olan ve ispenç ödeyen Gürcistan halkı çift resmi ödemezdi (Akgündüz, 1994a: 579).

Resm-i Nim: Madde 2

Resm-i nim yarım çift resmi anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2010: 502). Gürcistan Vilâyeti'nden ispenç ödediklerinden resm-i nim alınmazdı (Akgündüz, 1994a: 579).

Resm-i Dönüm: Madde 2, 10, 11

Köylünün ekip biçtiği toprağın her bir dönümü için maktû olarak alınan vergi. Toprağın verimliliğine göre oranı iki, üç veya beş dönümden bir akçe idi (Yılmaz, 2010: 541). Gürcistan Vilâyeti'nden ispenç ödediklerinden resm-i dönüm alınmazdı (Akgündüz, 1994a: 579).

Sipahi elindeki tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş toprakları işleyen mücerred ve bennakların dönüm başına ödedikleri vergiye dönüm resmi denir. Dönüm resmi kanunnâmede şöyle ifade olunmuştur: “Ve bir hâric ra'iyet gelüb sipahi toprağında tapu ile yer zirâ'at eylese, behresin verdikten sonra a'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe alınur. Ve dönüm hatâvât-ı müte'ârefe ile tûlen ve 'arzen kırk hatvedir; ziyâde ve noksân alınmaya” (Akgündüz, 1994: 579).

Resm-i Zemîn: Madde 20

Araziden alınan dönüm resmi “resm-i zemîn” adlanmaktadır (Yılmaz, 2010: 712). Bu vergi reayanın ekip biçtiği toprağın beher dönümü için alınan vergi olup toprağın verimliliğine göre iki, üç veya beş dönümden bir akçe olarak tahsil edilmekteydi (Sertoğlu, 1992: 11).

Humus: Madde 3

Humus: Beşte bir (Yılmaz, 2010: 253) anlamına gelmektedir. Kanunnâme'de Gürcistan nüfusunun humus, yani 1/5 nispetinde vergiye tabi tutulması şöyle zikrolunmaktadır: “ Ve Vilâyet-i Gürcistân kefereleri humus kayd olunmuştur “(Akgündüz, 1994a: 579).

Sâlâriyye: Salâriye vergisi, öşrü tahsil eden memurların harman devresi boyunca kendisine yiyecek ve hayvanına yem olmak üzere köylüden alınan vergidir. Bu vergi, 1/5 gibi yüksek öşür alınan bölgelerden alınmamıştır. Gürcistan Vilâyeti reayası yüksek miktarda, yani humus (1/5 nispetinde) vergiye tabi tutulduğundan onlardan sâlâriyye vergisi alınmazdı (Akgündüz, 1994a: 579).

Murahasiyye: Madde 36

Resm-i murahasiyye Çıldır Eyaleti'nde kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde, piskoposun yararına ödenen vergiydi. Kanunnâmenin 36. maddesinde bu vergi “ Ve Vilâyet-i Gürcistan'da murahasiyye deyü nefer başına üküşer akçe alınurmuş; re'âyâya tahfif için defter-i cedid-i hâkanide kaydolundığı üzere beher hâne ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya” şeklinde zikrolunmuştur (Akgündüz, 1994a: 581). Yani halkın yükünü azaltmak amacıyla Defter-i Cedid-i Hakani'de kaydolduğuna göre bu verginin miktarı hane başına ikişer akçeydi. Fazla alınması uygun görülüyordu.

Arızı Vergiler

Resm-i Arûsiyye: Madde: 28,29;

Resm-i arus veya arusiyye bad-i heva vergilerindedir. Feodal düzeninin kalıntısı izlenimini veren (Barkan, 1980: 882) resm-i arus (gelin) vergisi Gürcistan Kanunnâmesi gereğince beylerbeyi, sancakbeyi ve tımar sahipleri arazilerinde evlenen bakire kızlardan altmışar akçe, dul kadınlardan otuzar akçe alınması uygun görülmüştü (Akgündüz, 1994a: 580). Bakire kızın gelin vergisi, babası kimin vergi mükellefi idiyse ona verilirdi. Dul hanımlar kimin toprağında yaşıyorsa vergisini ona veriyordu. Ama büyük tımar sahipleri, avcı kızları, kale muhafızları ve bekarların gelir vergisi padişaha kaydolunuyordu. Yörük ve yüzdecilerin belirli yerleri olmadığından, babasına tabi olduğundan bakire ile dul aynıdır (Akgündüz, 1994a: 580).

Resm-i Duhân: Madde 19.

Bir sipahinin arazisine geçici bir zaman için, genellikle kışlamak için, gelip yerleşen, fakat ziraat yapmayan harici raiyyetin ödediği vergi. Duhân resmi, duhaniyye, resm-i dud veya kışlak resmi de denir (Yılmaz, 2010: 542). Gürcistân Vilâyeti Kanunnâmesi'nde duhân resmi şöyle tarif olunmuştur: “ Ve hâricden bir kimesne gelüb sipahi toprağında kışlasa müzevec olsa resm-i duhân vermeye. Ve kışlakçı olan kimesneler üç yıl resm-i duhân verüb üç yıldan ziyâde olursa sipahisine on sekizer akçe resm-i bennâk vere” (Akgündüz, 1994a: 580).

Bennâk: Madde 19

Bennâk, çiftliği olmayan, evli raiyyete denilmektedir. Bennâklar iki kısma ayrılır: Birinci kısım bennâklar nîm (yarım) çiftten az yer tasarruf eden Müslüman re'ayadır (Barken, 1943: 47). Bunlara ekünlü bennâk adı verilmişti. İkinci kısım bennâklar ise “caba bennâk” olarak bilinmektedir (İnalıcık, 1959: 589). Resm-i bennâk raiyyet yazılı olanların tımar sahiplerine verdikleri bir çeşit vergi (Yılmaz, 2010: 69). Bu vergi, toprakta çalışsa da, çalışmasa da her evli Müslüman re'ayadan alınmaktaydı (Bekadze, 2013: 93). Kanunnâmede bennâk resmi on sekiz akçe olarak belirlenmişti (Akgündüz, 1994: 580). Örnek vermek gerekirse, Hertvis Sancağı Rabat Kalesi'nde (Cikia, 1947: 172-174; Cikia, 1941: 171-173), Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi'nin Pekraşen Köyü'nde (Cikia, 1947: 279-280 ; Cikia, 1941: 274), Penek Nahiyesi'nin Nefs-i Penek Rabatı'nda (Cikia, 1947: 340-341 ; Cikia, 1941: 332-335), Peneskert Nahiyesi'nin Olor Köyü'nde (Cikia, 1947: 391-392; Cikia, 1941: 383-384), Büyük Ardahan Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nin Mimran (Cikia, 1947: 332-433; Cikia, 1941: 423), Küçük Debat (Cikia, 1947: 435-436; Cikia, 1941: 426) köylerinde, Kuzay Nahiyesi'nin Bağdat köyünde (Cikia, 1947: 453-454; Cikia, 1941: 443-444), Meşe Nahiyesi'nin Karkattvali köyünde (Cikia, 1947: 503-504; Cikia, 1941: 491-492) bennâkların yaşadığı kayıtlardan bilinmektedir.

Resm-i mücerred- Osmanlı vergi hukukunda toprağı olmayan fakir köylü manasında kullanılanlar vergisi genellikle altı akçedir (Akgündüz, 2006: 173). Penek Sancağı Penek Nahiyesi Vağaver Köyü'nde (Cikia, 1947: 366; Cikia, 1941: 358), Kemhis Nahiyesi'nin Pertevan Köyü'nde (Cikia, 1947: 374; Cikia, 1941: 366), Peneskert Nahiyesi Karnavas Köyünde (Cikia, 1941: 400; Cikia, 1941:

391), Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi Şiraz (Cikia, 1947: 469; Cikia, 1941: 458) ve Burdosan (Cikia, 1947: 468; Cikia, 1941: 457) köylerinde. Meşe Nahiyesi Vardosan (Cikia, 1947: 476; Cikia, 1941: 465) köylerinde mücerredlerin olduğu “Defter-i Mufassal Vilâyeti Gürcistan” tahrir defteri kayıtlarından belli olmaktadır.

Maktu Vergiler

Gürcistân Vilâyeti’nde sanayi sektörü olarak değerlendirebileceğimiz iki vergi çeşidi vardır: Asiyab ve Bezir-hâne.

Resm-i Âsiyâb: Madde18

Tahrir defterlerinde ve kanunnâmelerde Âsiyâb olarak bilinen değirmenler dönemin en önemli sanayi tesisleridir (Kurt, 2005: 907).“Âsiyâb” pehlevi kökenli olup “su değirmeni” anlamına gelmektedir (Şemseddin Sami, 2011: 36). “Âsiyâb” iki kelimeden: “Âsiyâ” ve “ab” kelimelerinden oluşmaktadır. “Âsiyâ”“değirmen” (Şemseddin Sami, 2011: 36), “ab” ise “su” (Şemseddin Sami, 2011: 22) demektir. Tarıma dayalı ekonomilerde değirmenlerin önemi büyüktür. Tahrir defterlerinde her değirmen “bab”, yani çalışan değirmen taşı olarak kabul edilmiş ve vergi de “bab” hesabı üzerinden alınmıştır. Değirmenden alınan vergi, kanunnâmelerde Resm-i Âsiyâb olarak zikrolunmuştur. Değirmen vergisi. Yıl boyu çalışan değirmenlerden 60, altı ay çalışanlardan 30 akçe alınır (Yılmaz, 2010: 541). Gürcistân Vilâyeti Kanunâmesi’nde değirmen vergisi “resm-i âsiyâb dahi defterde kayd olunduğı üzere alınub tamam yıl yürüyenden altmış akçe alına ve altı ay yürüyenden otuz akçe resm-i âsiyâb alına; ziyâde alınmaya. Ve Vilâyet tahririnden sonra eski ocakdan âsiyâb binâ olunsa civârında olan âsiyâblardan ne alınursa sâhib-i timâr anlara göre resm alub ziyâde alınmaya. Ammâ eski ocak olmayub tahrirden sonra binâ olunsa, mevkûfınındur; sâhib-i arz dahl eylemeye” (Akgündüz, 1994a: 580) şeklinde zikrolunmuştur.

Fatih Devri Kanunnâmelerinde değirmen (Akgündüz, 2006: 584) ve II. Bâyezid Devri Kanunnâmelerinde de “su değirmenleri” kelimeleri kullanılmaktadır (Akgündüz: 1990: 288).

Bezir-hâne – Bu iki kelimeden türetilmiştir: Bezir, yani keten tohumu (Şemseddin Sami, 2011: 224) ve Hane – ev veya yer demektir. Bezir-hânebezir yağı üretilen yer anlamına gelmektedir (Parlatır, 2011: 191). Ahıska Sancağı’nda belirtilen bezir haneler bölgede bitkisel yağ imalathanelerinin olduğunu kanıtlamaktadır. Demek bölge halkı bitkisel yağ üretimi yapmaktaydılar. Örnek olarak Ahıska Vilâyeti’nin Ahıska Sancağı’nın Ude Nahiyesi’nin Bolacur köyünde olan Gogaça’nın (Cikia, 1947: 56; Cikia, 1941: 60), Büyük Ardahan Sancağı’nın Orçok Köyü’ndeki Şermadin ve Rosap’ın bezirhanelerini gösterebiliriz (Doğukan, 2014: 83).Ahıska Sancağı’nda 5 adet bezirhanenin vergisi olarak yıllık bir babdan 60 akçe alınmaktadır (Cikia, 1947: 56; Cikia, 1941: 60). Kanunnâme’de bezirhane ile ilgili her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bezirhane ile ilgili hükümler Diyârbekir Eyâleti Harpurd Sancağı Kanunâmesi’nde şu şekilde zikrolunmuştur: “Ve bezir-hânelerin ba’zı yıl tamâm ve ba’zı altı ay ve ba’zı dahi eksik işler; cümlesinden altmışar akçe resm kayd olunmuştur. Yıl tamâm işlemez deyü sâhipleri nizâ’ eylemeyüb tamâm resimlerini vermekte ta’allül eylemeyeler” (Akgündüz, 1994a: 545).

Öşür (Zıraî Ürünlerden Alınan Vergi)

Hububat Öşrü.

Hububat, ekonomisi tarıma dayalı toplumların en önemli ürünü olup hem gıda maddesi olarak hem de stratejik önemi vardır. Bu ürünlere hem barışta hem de savaşta ihtiyaç duyulmaktadır (Güçer, 1964: 38-41). Gürcistan Vilâyetinde de hububat çeşitlerinin tarımı yapılmaktadır. Bu vilâyetten humus, yani 1/5 nispetinde vergi alınmaktaydı (Akgündüz, 1994a: 579). Bunun hangi ürünlerden alındığı kanunnamelerde belirlenmemiş olsa da biz bunun hububat ve bakliyat ürünlerinden: buğday, arpa, çavdar, erzen, bakla, nohut ve mercimekten alındığını düşünüyoruz. Çünkü Gürcistan’la ilgili yapılan tahrirlerde adı geçen ürünlerin kile olarak vergi miktarları ve onların tahrir değerleri kaydolunmuştur. Ayrıca ceviz, meyve, bostan, yaylak, yatak, yonca, gıyah, zeğrek ve şıradan davergi alındığı tahrir defterlerinden bilinmektedir. Stratejik önem taşıyan hububat ürünleri hakkında kanunnamelerde hükümlerin bulunmaması bizi düşündürmektedir. Bize göre bu konuda padişah fermanlarının bulunması muhakkaktır.

Hınta- buğday demektir (Yegin vd., 2006: 360). “Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistân” tahrir defterinde Ahıska Vilâyeti’nin her köyünden buğdaydan vergi alınır. Miktarı kile olarak belirlenerek karşısında da tahrir fiyatı yazılmıştır. Buğdayın kilesi fiyatı Ahıska ve Bedre

sancaklarında 12 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır, Posof, Panak ve Büyük Ardahan sancaklarında ise 10 akçe idi. Örnek olarak Ahıska Vilâyeti Ahıska Sancağı'nın KuzayNahiyesi'nin Arcul Köyü'nü vere biliriz. Bu köyden 300 kile Hınta vergisi alınmış olup bunun da tahrir değeri 3600 akçe olarak kayıt altına alınmıştır (cikia, 1947: 48; Cikia, 1941: 52).

Şa'ir- arpa (Şemseddin Sami, 2011: 31): Gürcistan Vilayeti'nde arpa tarım ürünlerinin başında gelmektedir. Bu bitki çok dayanıklı olup buğdayın ekilmediği yerlerde de ekilip ürün verebiliyor. Daha çok hayvan yemi olarak kullanılıyor. Defterde arpanın ismi "şa'ir" olarak geçmektedir. Arpa Gürcistan Vilayeti'nin tüm köylerinde ekilmektedir. Ahıska Sancağı'nın en çok vergi veren köyü 19.000 akçesiyle Çeçerek Nahiyesi'nin Urael Köyü (Cikia, 1947: 153; Cikia, 1941: 153) olup onu 18.000 akçe vergisiyle yine aynı nahiyenin Toba Köyü (Cikia, 1947: 152; Cikia, 1941: 153) olmuştur. Sancağın en az vergi veren köyleri ise Kvabliyan Nahiyesi'nin Sihruç köyü (Cikia, 1947: 74; Cikia, 1941: 87) Duban mezasıyla, Otshe Nahiyesi'nin Hevutaban Köyü Kurtkale mezasıyla (Cikia, 1947: 127; Cikia, 1941: 129), Aspinza Nahiyesi'nin İncgola Köyü (Cikia, 1947: 142; Cikia, 1941: 143) olmuştur. Bu köylerin arpa vergi miktarı 10 kile veya 100 akçe tahrir defterinde kayıt altına alınmıştır. Arpanın bir kilesinin fiyatı Ahıska ve Bedre sancaklarında 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır, Posof, Panak ve Büyük Ardahan sancaklarında ise 8 akçe idi.

Çavdar- Buğdaya nispeten sapı daha yükselen nebat (Parlatır, 2011: 282). Çavdar Gürcistân Vilâyetinin buğday ve arpadan sonra hemen hemen her köyünde ekilmekte idi. Çavdarın bir kilesinin fiyatı Ahıska ve Bedre sancaklarında 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak ve Büyük Ardahan sancaklarında ise 8 akçe idi.

Erzen- darı (Parlatır, 211: 412; Şemseddin Sami, 2011: 77). Erzen Arapçadan gelme ve pirinç anlamını taşıyan (Söylemez&Demir, 2010: 74), Gürcistan Vilayeti'nde ise darı anlamında kullanılan erzen günümüzde mısır olarak kullanılmaktadır. Ahıska bölgesinin halkı mısıra lazut derlerdi. Gürcistân Vilâyeti'de buğday, arpa, çavdardan sonra hemen hemen her köyünde yetiştirilmekte olan dördüncü ürün erzendir. Erzenin bir kilesinin fiyatı Ahıska ve Bedre sancaklarında 10 akçe, Hertvis, Posof ve Panak sancaklarında ise 8 akçe idi.

Bakliyat Öşrü

Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'nde bakliyatın üç çeşidinin; bakla, mercimek ve nohudun tarımı yapılmaktadır.

Bakla- Arapça Bakl (Yegin vd., 2006: 89) kelimesinden olup yeşillik, yemekli, yeşil bitki, yani sebze anlamına taşıs da (Eyuboğlu, 2004: 67) Çıldır, nami diğer Ahıska olan Beylerbeyliğinde vergi olarak alınan bakla erken yetişen ve fasulyeye benzer iri taneli olup taze iken kabuğu ile birlikte, kurduğu zaman ise taneleri yenir (Şemseddin Sami, 2011: 213). Baklanın bir kilesinin tahrir fiyatı 15 akçe idi.

Mercimek- farsça merdumek kelimesinden alınmış olup baklagillerden beyaz çiçekli bir tarım bitkisidir (Lens culinaris) (TDK, 1998: 1537). Gürcistan Vilayeti'nde kilesi 20 akçe olan mercimek vilayetin hemen hemen her köyünde yetiştirilmekte idi.

Nohut- farsça nohud kelimesinden gelmiş olup baklagillerdendir. O birleşik telek yapraklı olup çiçekleri sarımtırak renktedir. Bol nişastalı bir bitkidir (Cicer arietinum). Tanesi yuvarlaktır (TDK, 1998: 1659). Nohut Gürcistân Vilâyeti'nde baklagillerden en çok yetiştirilen ürünlerdendir. Nohudun kilesi 30 akçedir.

Bağcılık

Bağ resmi- Üzüm ağacı (Şemseddin Sami, 2011: 211). Sahib-i arz tarafından alınan yıllık vergi (Yılmaz, 2010: 53). Gürcistan Vilayeti Kanunnamesi gereğince bağdan behre alınması öngörülmüştü (Akgündüz, 1994: 579). Ahıska Vilayeti'nde bağlarının üzümleri şıra (şarap) yapmak için kullanılmakta idi. Tahrir defterinde alınması gereken şıranın miktarı gösterildiği gibi onun yanında tahrir değeri de verilmiştir. Mesela, Ahıska Sancağı Azğur Nahiyesi'nin Gurkel köyünden 50 menn şıra vergisi alınıyordu ki, bunun da tahrir değeri 400 akçe idi (Cikia, 1947: 102; Cikia, 1941: 105).

Şıra – farsça şire kelimesinden alınıp bunun da kökü Latinceye dayanmaktadır. Laticanın siraem kelimesi üzüm suyu anlamına gelmektedir (Eyuboğlu, 2004: 483). Budin ve Ahıska gibi ortodoks eyaletlerde şıra şarap anlamında kullanılmaktaydı. En eski şarapçılığın 8000 yıllık tarihi olduğu ve bunun da Gürcistân'da yapıldığı bilinmektedir (Bekadze, 2014: 17). Kanunnamelerde şıra vergisiyle ilgili hüküm bulunmamaktadır. Oysaki, Kanuni Sultan Süleyman'ın "İnoz Kazası Kanunâmesi'nin 5. maddesinde satılan her on ölçü için satandan ve alandan üçer akçe, aynı kanunnamenin 7. maddesinde meyhaneye açıp kendi şaraplarını satmak isteyenlerden fiçı başına beş

akçe, “Trabzon Sancağı Kanunnâmesi’nin 9. maddesinde şarap taşıyan gemiler fıçıları Trabzon’da satarlarsa fıçı başına beş akçe, başka limanlarda satarlarsa 15 akçe, 10. maddede her fıçıdan şarabın en kalitelisinden 30, orta kalitesinden 25 akçe. “Selânik Kazası Kanunnâmesi’nin 8. maddesinde gemiler limana şarap getirirlerse fıçıbaşına 30 akçe alınmasını dair hükümler bulunmaktadır (Metin And, 2014: <http://www.gib.gov.tr/index.php?id=103>). Temeşvar Eyâleti Kanunnâmeleri’nde de sıra ile ilgili hüküm bulunmakta olup şöyle ifade edilmektedir: “...şirede ve bil-cümle mâ-nebete fil-arz⁴dan dokuzda bir vere-geldükleri ecilden yine öyle kayd olundu” (Akgündüz, 1994a: 101). Ama nedense tahrir defterlerinde karyelerden alınan şıra vergisi Gürcistan’la ilgili kanunnâmelerde yer almamıştır. Bağlardan vergi alınır ifadesine göre şıranın da bunlar içerisinde alındığını düşünüyoruz.

Dıbs (Dıbis): Buna pekmez de derler (Yegin ve diğerleri: 2006: 190; Tveritina, 1963). Pekmez üzüm ve dud gibi meyvelerin kaynatılarak koyulaştırılmış suyudur (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998: 1785). Gerek Gürcistan’la ilgili gerekse de tüm Osmanlı kanunnâmelerinde "dıbs" vergi kalemi bulunmamaktadır. Bu vergi kalemi Osmanlı’nın bazı kanunnâmelerinde “pekmez vergisi” olarak bilinmektedir. Örnek vermek gerekirse, Aydın Sancağı Kanunnâmesi’nin 32. maddesine göre "pekmezden onbeşte bir alınır. Zirâ ki, odun harcı vardır" (Akgündüz, 1990: 157) demekle odunun kullanılmasına işaret edilmektedir.

Celâl-zâde Kanunnâmesi’nde bu vergi “Kanun-ı öşr-i pekmez ve köfter” olarak tanımlanmaktadır (Akgündüz, 1994a: 293).

Peçoy Sancar Kanunnâmesi’nin 9. ve 10. maddelerine göre Gayrimüslimler bağdan şıra elde ettiği zaman öşür öder, Müslümanlar ise bağdan pekmez elde ettiği zaman dönüm başına altışar akçe öderler. Fakat bunun alınabilmesi için önceden defterde kaydı gerekmektedir (Kazıcı, 2005: 128). Bu Müslümanların kendi ettiği bağları için verilen hükümdür. Fakat bağ gayrimüslimden satın alınırsa gayrimüslimde iken verilen öşür aynen devam eder (Akgündüz, 1994b: 293)

“Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan” tahrir defterinde bulunan bu vergi türü Çıldır Eyâleti’nin Penek Nahiyesinin Berik, Karkul (Cikia, 1947: 343-344, 363; Cikia, 1941: 336-337, 355 ve Peneskert Nahiyesinin Ukre, Kemrasor, Olor, Norbert, Sevkar, Karnavas köylerinde (Cikia, 1947: 379, 390-392, 394-400; Cikia, 1941: 371, 381-384, 386-391) hasıl edilmekte olup ölçü birimi aynı şıra gibi “men”dir. Bir men dıbsi 60 akçe değerindedir. Dıbsinin tahrir defterinde rastladığımız ikinci ölçü birimi “oka” olup Penek köyündeki çiftlik vergileri içerisinde bulunmaktadır. Çiftlikten dıbsiden hasıl olunan vergi 3 oka ve değeri 15 akçedir. Bir oka dıbsi 5 akçedir (Cikia, 1947: 343; Cikia, 1941: 335).

Bahçe resmi- Sahib-i arz tarafından alınan yıllık vergi (Yılmaz, 2010: 53). Ahıska Vilâyeti’nde bahçe resmi meyve adı altında toplanmakta idi. Ahıska Vilâyeti meyvesi ile meşhur idi. Bahçelerde Çançur, Söbe Elması, İncir ve sair meyveler vilâyet dışında da satılmakta idi. Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi gereğince bağdan behre alınması öngörülüyordu (Akgündüz, 1994a: 579). Ahıska Sancağı’nda en çok meyve vergisi veren köy 1500 akçesiyle Çeçerek Nahiyesi’nin Tskorza Köyü (Cikia, 1947: 155; Cikia, 1941: 155) idi. Onu 860 akçe vergisi ile Güney Nahiyesi’nin Klde Köyü (Cikia, 1947: 28; Cikia, 1941: 34). takip etmekte idi.

Ceviz- Arapça bir kelime olup kalın gövdeli, uzun ömürlü ve ahşabı değerli olan bir bitki ve onun “koz” denilen meyvesidir (Parlatır, 2011: 250). Şam Eyâleti Kanunnâmesi’nde cevizle ilgili hüküm şöyle ifade edilmektedir: “Ve koz ki, yetişmiş ola, tamam ağaç ola, iki akçe harâc alına. Ve küçüklerine birer akçe harâc alına” (Akgündüz, 1994a: 23). Gürcistân Kanunnâmeleri’nde ceviz ağacıyla ilgili hüküm yoktur. Kanunnâme’de ceviz yüküyle ilgili hüküm bulunmakta olup her yük için iki akçe alınmaktadır (Akgündüz, 1994a: 581). Tahrir Defteri vergilerine göre eyaletten ceviz resmi alınmakta olup bir kilesinin fiyatı 20 akçedir.

Resm-i Bostan: Kavun, karpuz tarlası. Kavun ve karpuz verilen ortak ad (TDK, 1998: 330). Bunlardan alınan vergi. Gürcistan Tahrir defterlerinde Resm-i bostan vergisi alınmasına rağmen ona ait kanunnâmelerde somut olarak bu verginin ismi geçmemektedir. Oysaki ondan önceki kanunnâmelerde bu verginin ismi geçmekte olup şöyle ifade olunmaktadır: “kavun, karpuz yükünden tu’me deyu birer tane kavun karpuz alınur”(Şam Eyâleti Kanunnâmeleri)” (Akgündüz, 1. Kitap, 1994: 46). Aynı durumu Kudüs Kanunnâmesi’nde de görmekteyiz (Akgündüz, 1994: 53). Ahıska köylerinin hemen hemen hepsinden bostan ekinleri mevcut idi. Ahıska Sancağı’nda en çok bostan vergisi veren 790 akçesiyle (Cikia, 1947: 30; Cikia, 1941: 34). Klde köyü idi. Onu 550 akçe (Cikia, 1947: 21;

⁴ Yer yüzündeki hubûbât anlamındadır.

Cikia, 1941: 24). vergisi ile Ahıska Kalesi Rabat'ı takip etmekte idi. Sancakta en az bostan vergisi veren 5 akçesiyle Sinuban mahallesiyle Şorabad, nam-i diğer Zemo Klde köyü idi (Cikia, 1947: 23; Cikia, 1941: 26).

Keten Üretimi Zeğrek: Kendir sanayi bitkisi olup mutedil iklimde yetişmekte idi. Bu bitki Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarında Samsun ve Ordu'da, Ege'de, Güneydoğu'da ve Doğu'da Artvin'de yetiştirildiği gibi (Gürçay, 1969: 11) Çıldır Eyaleti'nde de yetiştirilmekte idi. Onun tohumları % 40-45 yağ içermektedir. Bu yağ "Bezir yağı" olarak bilinmektedir. Ketenden yemeklik yağ alındığı gibi boyacılıkta kullanılan keten tohumu yağı da alınmakta idi (Güneş, 1994: 160). Yağı alındıktan sonra tohumların geri kalan atığı hayvan yemi olarak kullanılmakta idi. Tahrir defterinde bu verginin adı "zeğrek" olarak geçmektedir. Aspinza Nahiyesi'nde üretilen zeğrekten 89 kile vergi alınmıyordu ki, bunun da o zamanki tahrir değeri 890 akçe idi (Cikia, 1947: 129-147; Cikia, 1941: 130-148). Zeğrekle ilgili tahrir dökümüne baktığımızda 1 kile zeğrekin fiyatı Ahıska Sancağı'nda 10 akçe, Hertvis, Ahalkalak, Çıldır ve Posof sancaklarında ise 8 akçe idi.10 akçeye denk gelmektedir. Defterlerde zeğrek olarak bilinen bu vergi de Gürcistan kanunnamelerinde yer almamaktadır.

Hayvancılıkla İlgili Resimler

Resm-i Ağnam: Kanunnâmenin 21, 22, 23, 24, 26, 27. maddelerinde bu vergiden bahsedilmektedir. Resm-i ağnam veya adet-i ağnam Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçi sahiplerinden alınan vergidir. Kanunnâmede bu vergi "resm-i ağnâm" ve "âdet-i ağnâm" şeklinde tanımlanmaktadır. Tahrir defteri kayıtlarından belli olduğuna göre Gürcistan'da koyun, domuz gibi küçük baş hayvancılık yaygındı. Koyundan alınan vergiye "Adet-i Ağnam" adı verilmiştir. Bu vergiyi ödeyen yerli halktır. Gürcistân Eyaleti'nde "Adet-i Ağnâm" iki koyuna bir akçe olarak alınmakta olup kanunnamede şöyle tanımlanmıştır: " Resm-i ağnâm iki koyuna bir akçe ve koyun ile kuzu bile sayılmak kanun olmuştur. Ve resm-i ağnâm Abril ayında alınmak cemî' memâlikde kanundur"(Akgündüz, 1994a: 580). Gürcistan Vilâyeti'nde adet-i ağnam olarak iki koyuna bir akçe alındıktan sonra çubuk akçesi olan on koyuna bir akçe ve şişlik değilen her sürüden bir koyun alınmaması kanunda belirtilmiştir (Akgündüz, 1994a: 580). "Kanunnâme-i Livâ-i 'Aclûn'da koyun ve keçi olarak belirtilerek şöyle ifade edilmiştir: " Ve livâ-i mezbûrede iki keçiye bir akçe ve iki koyuna bir akçe alına. Ve kuzı ve oğlak süriye kâbil ola, iki re'se bir akçe alına" (Akgündüz, I. Kitap, 1994: 40). Gürcistân Eyâlet kanunnâmeleri'nde "Adet-i Ağnam" vergisi adı altında koyun ve keçi düşünülmektedir. Vilâyet kayıtlarından sonra, dışarıdan gelenler boş köyleri şenlendirip koyun edinseler, koyun ve keçiler başka yere kayıtlı değilse, buldukları eyaletin hayvanların sayısı kimlere yazılmışsa yazıldığı kadar alınması kanunda öngörülmüştü (Akgündüz, 1994: 580). Bu vergi önemli gelir kaynaklarından olup strateji önem taşımaktaydı. Koyunlar nüfusun çeşitli ihtiyaçları için et, süt, yün, deri vb. karşılamaktaydı.

Resm-i Hınzır: Resm-i Hınzır- Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerden alınan vergidir. Hınzır Arapçadan gelmiş olup domuz demektir. Çoğulu hanazırdır (Şemseddin Sami, 2011: 463; Parlatur, 2011: 628). Bölge halkı gayrimüslüm olduğundan domuzculuk burada çok yaygın idi. Hayvancılıkta koyundan sonra 2. yerde idi. Olatmaya götürülen her baş domuzdan bir akçe alınır. Gürcistan'la ilgili tahrirlerde hemen hemen her köyde yetiştirilen hınzırla (domuzla) ilgili Gürcistân kanunnamelerinde her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ama diğer kanunnâmelerde domuz vergisiyle ilgili hükümler bulunmaktadır. Lipova Sancağı Kanunnâmesi buna bir örnek olup bu madde şöyle belirtilmiştir: "Ve bid'â-ı hanâzîrin yılı geçmişinden dörder penez alına ve yılı geçmeyenden nesne alınmaz" (Akgündüz, I. Kitap, 1994: 114). Aynı hükmü "Kanunnâme-i Re'âyây-ı Livâ-i Temeşvar ve Modava" (Akgündüz, I. Kitap, 1994: 121).

Kışlak Vergisi: Madde 19'da bu vergi konu edilmektedir. Kışın otu ve suyu kullanılan arazi kışlak olarak bilinmektedir (Yegîn vd, 2006: 517). "Resm-i Kışlak" olarak bilinen bu vergi kışlağa dönen sürülerden alınmaktadır (Sertoğlu, 1992: 11). Bundan alınan vergiye de "resm-i kışlak" denir. Gürcistan Vilayeti Kanunnâmesi gereğince kışlak vergisi olarak altı akçe alınmaktaydı Kanunnâmenin 19. maddesine göre dışarıdan gelip sipahi toprağında kışlayan evliyese kışla vergisi olarak altı akçe alınır. Bekarsa ve evi varsa hâne vergisi olarak üç akçe alınmaktaydı. Yer ekip biçerse toprak vergisi verib kışla vergisi ödemezdi. Kışlada kalanlar üç yıl kışla vergisi ödedikten sonra üç yıldan fazla kalırsa kışlahiye 18 akçe ödemesi kanunlaştırılmıştı (Akgündüz, 1994a: 580).

Resm-i Otlakiyye: Resm-i yaylak, resm-i yatak vergileri Osmanlı Maliyesinde "Otlakiyye resmi" olarak da bilinmekte olup sürülerini başka bir tımar sahibinin toprağında otlatan veya miri

topraklarda yaylatan sürü sahipleri, göçebe kabileler, gezici yürüklerden yılda bir defaya mahsus olmak üzere; bazı yerlerde aynî, bazen de nakdî olarak alınan vergidir. Bu vergi Zemheri (Ocak) ayında alınmaktadır (Naskali&Altun: 2012: 346-347). Vergiyi tımar sahibi veya da mültezim topluyordu. Vergi toplanmasında sürü baz alınır ki, bir sürü 300 koyundan ibaretti.

Resm-i Yonca ve Gıyâh: Gıyâh, Farsça bir kelime olup ot ve alef manalarını ifade etmektedir. Bu vergi maktû olarak belirlenir. Kanunnâmelerde bu vergi şöyle ifade edilmiştir:

“Şol çayırlar ki, her yıl çayır olagelmıştır, her kız zirâat olunmaz, anlar gibilerden ki, çok otluklar hasıl olur, yoksullar tasarrufunda olsa, örf-i padişahî üzere öşür vereler. Ammâ biçilmeyen otdan öşür yoktur ki, biçilmek kâbil olmayub ve bir yer ki, dinlediği için boz kala, üç yıla değin hâsıl olan otundan öşür yok. Meğer üç yıldan ziyâde ola. Ve bir ra'ıyyet ve gayrı kim olursa, çayırdan ot biçse toprak sâhibine biçdüğü otluğun arabasına ikişer akçe vere ve zirâat olunan tarlaları üç yıl durdukları sonra çayır hükmündedir, anlardan dahi resm-i gıyâh alınır” (Akgündüz, 2006: 179).

Bu vergi hayvancılıkla ilgili vergilerden olup yonca ve kuru otan alınırdı. Hayvancılık Gürcistan Vilâyeti'nde çok gelişmiş alanlardan olduğundan bu vergi çeşidinin de bölgede bulunması şüphesizdir. Vilâyet'te hemen hemen her köyden bu vergi toplanırdı. Ahıska Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nden 3413, Kuzay Nahiyesi'nden 3305, Ude Nahiyesi'nden 10615, Kvabliyan Nahiyesi'nden 935, Altunkale Nahiyesi'nden 3420, Otshe Nahiyesi'nden 3657, Aspinza Nahiyesi'nden 4925 ve Çeçerek Nahiyesi'nden 5985 akçe yonca ve kuru ot vergisi alınmakta idi (Cikia, 1947: 19- 173; Cikia, 1941: 22-171).

Çubuk Akçesi: Çubuk 1/10 (Yılmaz, 2010: 117). Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'nin 23. maddesi gereğince ağnam resmi olarak iki koyuna bir akçe alındığına göre on koyuna bir akçe olan çubuk akçesi alınmaması zikrolunmuştur.

Şişlik Akçesi: Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'nin 23. maddesi gereğince ağnam resmi olarak iki koyuna bir akçe alındığına göre şişlik adlanan her sürüden bir koyun alınması emir olunmuştur.

Ağıl Resmî: Ağıl resmi yaylak ve kışlak olarak başka bir tımar arazisinde otlatılan koyun ve keçi sürülerinin barındırıldıkları yer için sürü başına 3-24 akçe arasında değişen miktarlarda alınan vergidir (Yılmaz, 2010: 20). Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi 24. maddesi gereğince “ağıl vergisi” koyunlar kışlada kaldıkları zaman, her sürüden orta halli bir koyun, sürüden az oldukça ise on koyuna bir akçe alınması zikrolunmuştur. Kanunnâmede 300 koyun sürüsü âlâ, 200 koyun evsat ve 100-150 koyun ise edna olarak bilinmektedir (Akgündüz, 1994: 580).

Resm-i Küvvare: Kanunnamelerde “kovan resmi”, “resm-i küvare”, “zenbur resmi” ve “öşr-i petek” adı altında kayıt olunan bu vergi bazı yerlerde bal, bazı yerlerde para olarak tahsil edilirdi (Çağatay, 1947: 508). Gürcistan Vilâyeti Kanunnâmesi'nin 25. maddesine göre “resm-i küvare öşr-i aselden bedel olarak her kovandan ikişer akçe alınır” şeklinde bal öşrünün kovan başına iki akçe olarak tahsil edildiği yazılmaktadır (Akgündüz, 1994: 580). Küvvâre, Vilâyet tahririnden sonra meydana çıkarsa, öşür ve vergisi tımar sahibine ait olmaktadır (Akgündüz, 1994: 580).

Balıkçılık: Osmanlı Devleti'nde balıkçılık tatlı sularda yapıldığı gibi tuzlu sularda da yapılmaktaydı. Tatlı suyu olan Kür Nehri'nin Niyala Köyü sınırından Toba köyü sınırına (Rustavi Köyü sınırı hariç) kadarki kısmından alınan 2.000 akçelik vergi Aspinza Nahiyesi'ne ait edilmişti. Khertvis Sancağı'nın Tabiskur Gölü'nün balık öşrü 10.000 akçe Cikia, 1947: 10, 147; Cikia, 1941: 12, 148), Ahalkalek Sancağı Akşehir Nahiyesi'nde Sağamo Gölü'nün balık öşrü 10.000 akçe (Cikia, 1947: 14, 239; Cikia, 1941: 16, 235), İskunduriye Gölü'nün balık öşrü 2.633 akçe (Cikia, 1947: 14, 239; Cikia, 1941: 16, 235), Hançeri Gölü'nün balık öşrü 3 500 akçe (Cikia, 1947: 14, 239; Cikia, 1941: 16, 235), ve Büyük Horeniye Gölü'nün balık öşrü 150 akçe (Cikia, 1947: 14, 242; Cikia, 1941: 16, 238), Çıldır Sancağı Canbaz Nahiyesi'nde Marih Nehri'nden tutulan balık öşrü 1.000 akçe (Cikia, 1947: 15, 268; Cikia, 1941: 17, 263) ve Çıldır Gölü'nün balık öşrü 3 000 akçe (Cikia, 1947: 15, 268; Cikia, 1941: 17, 263). (Çıldır gibi büyük bir gölden 3 000 akçe alınması mümkün olmazdı. Bu belki de 30.000 akçedir), Posof Sancağı'nın Güney Nahiyesi'nde Cak Suyu ile Badele Suyu arasında tutulan balık öşrü 300 akçe alınmaktaydı Cikia, 1947: 17, 312; Cikia, 1941: 19, 305). Ama nedense defterde “mah-i şikâr” adıyla bilinen bu vergi de Gürcistan kanunnamelerinde yer almamaktadır.

Kanunnamelere Göre Pazar Gelirleri: Kanunnâmede pazar gelirleri hakkında hükümler de bulunmaktadır (Akgündüz, 1994: 581)

Pazarlar ve panayırlar Osmanlı toplumunun ekonomik bünyesini oluşturan iki önemli unsurdur.

Aşıkpaşazade Tarihi'ne göre Osman Gazi; "Madem ki böyle diyorsunuz, öyleyse bir yük getirip satan her kes iki akça versin. Satamayan bir şey vermesin. Kim bu kanunumu bözarsa Allah onun dinini de, dünyasını da bozsun" fermânıyla Osmanlı topraklarında ilk Pazar vergisini uygulamaya başlamıştır (Atsız, 2014: 31: (<http://www.gib.gov.tr/index.php?id=103>)). Bu durum daha sonralarda da devam etmiş olup kanunnamelerde özel hükümler halinde belirtilmiştir. Osmanlı Devleti'nde pazarda alınıp satılan her çeşit maldan, kesilen hayvanlardan bac-ı tamga adı altında vergi alınmaktaydı (Akgündüz, 1994:). Ayrıca pazarda at satılsa on iki akçe, kasaphanede koyun satılsa iki koyuna bir akçe, su sığırı, yani manda satılsa dört akçe, kara sığır satılsa iki akçe tamga-ı siyah alınır (Akgündüz, 1994: 582). Gürcistan Eyaleti'nde yük ile gelen ürünlerden de vergi tahsil edilmekteydi: Ceviz, incir ve bu gibi kuru meyvelerden at yükünden iki akçe, deve yükünden 4 akçe ve eşek yükünden 1 akçe vergi uygulanmaktaydı (Akgündüz, 1994). Yaş meyve yükünden ise bir akçe alınıyordu (Akgündüz). Bez ve pamuk yükünden % 2 tahsil ediliyordu. Pazara kile ile ölçülen hububat çeşitleri getirildiğinde ve satıldığında ürünün her müddünden yarım kile alınmaktaydı. Unun yükü altı kile olarak belirlenmişti. Altı kile olan un ve hububatı satandan dört kilesine bir akçe alınması kanunlaştırılmıştı (Akgündüz, 1994: 581).

Gürcistan kanunnamelerinde; "zahire, buğday ve arpa, şehre getirilip satılsa her müdden yarım ölçek alınsın ve diğer hububat da böyledir. Çok az gelip her yük altı ölçek olduğu takdirde satandan dört ölçegine bir akça alınsın" hükmü bulunmaktadır (Akgündüz, 1994a: 581).

Çıldır, Nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'nde toplanan ihtisab geliri ticaretin bir göstergesiydi. İhtisab damga resmi ile ölçü, tartı, panayır ve pazar vergileri ve hile yapan esnaftan alınan para cezalarının genel adıdır (Sertoğlu, 1992: 10). Ölçü ve tartılar kanununa göre, ürün pazarda eksik tartılarak satıldığı zaman satandan her dirhem için bir akçe para cezası kanunnameye sabitleşmişti (Akgündüz, 1994: 581).

Pazarda fiyat tespiti kadı aracılığı ile yapılır (Akgündüz, 1994: 581). Dirhemle satılan kıymetli değerli eşyalardan yüzde on kâr payı olarak fiyat verilmişti.

Kanunnâmede, bazı kimselerin bağ ve bahçeleri ile topraklarına öşür, kira, vergi ve hissesinin verildiği Mufassal Defter'de kaydolunduğu bildirilmiştir (Akgündüz, 1994a: 579). Ama bu öşür, kira ve vergilerin miktarı hakkında kanunnameye her hangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Gürcistân Kanunnâmeleri'nde İsmi Geçen Ölçü ve Tartı Birimleri

Ağırlık Ölçüleri

Batman- Hububat için kullanılan bir ölçü birimi olup 2 ile 8 okka arasında değişmektedir, men (Şemseddin Sami, 2011: 203). Gürcistan'da bir batman 12 nügü ve her nügü de 200 dirhem olmuştur (Akgündüz, 1994: 581).

Dirhem- Yunanca Drahoma'ya dayanan ve okkanın dörtyüzde biridir. Eskiden Araplarda gümüş sikkesi olarak da kullanılırdı (Parlatır, 2011: 352).

Kile- keyl ar.hububat ölçmeye mahsus ölçü, ölçek, kile (Şemseddin Sami, 2011: 942). Kile ar. Ölçek; İstanbul kilesi; yeni kile (Şemseddin Sami, 2011: 942).

Menn- Gürcistan coğrafyasında "menn" ağırlık ölçüsü olarak Şıra ölçümlerinde kullanılmıştır (Cikia, 1947). Halil İnalçık'a göre menn 12 okka, yani 15,388 kg olmak üzere ağır ve 6 okka, yani 7,694 kg olmak üzere hafif olmak üzere ikiye ayrılır (İnalçık, 2003: 248). "Defter-i Mufassal Vilayet-i Gürcistan" Tahrir Defteri vergi değerlerinden anlaşıldığı gibi 1 menn 6 akçe (Cikia, 1947: 340-369, 378-401) ve 8 akçedir (Cikia, 1947: 91; Cikia, 1941: 94).

Müdd- Hububat ve bakliyat gibi kuru besin maddelerinin ölçümünde kullanılıp olup 20 İstanbul kilesine eşittir. Bu da 513,160 kg ağırlığındadır (Yılmaz, 2010: 466). Gürcistan Vilayeti'nde de müddün miktarı 20 İstanbul kilesi kullanılmakta idi (Akgündüz, 1994a: 581).

Nügi- İki yüz dirhemdir (Akgündüz, 1994a: 581).

Okka- Tartı ölçüsüdür. Kıyye de adlandırılmaktadır. Şehir ve kasabalara göre değişmekte olup en tanınmış olanı dörtyüz dirhem, yani 1,282 gramdır (Pakalın, 1952: 723).

Alan Ölçüleri

Çiftlik- "bir köyde hane halkı için olan ve büyüklüğü 60-150 dönüm arasında değişen arazi" (Akgündüz, 1994a: 581); arazi mahaline ve toprağın yetiştirme kabiliyetine göre değişmek suretiyle, ala yerden 60-80, kıraç yerden 100-150 dönüm (1 dönüm eni ve boyu 40'ar adım olan alan ölçüsü) (Akgündüz, 1994a: 581); bir çift öküzün iş hacmine sahip alan ölçüsü" (Akgündüz, 1994a: 581).

Dönüm-“919 m² alan ölçüsü birimi” (Parlatır, 2011: 362; Yılmaz, 2010: 141). Dönüm Osmanlı'nın her vilayetinde olduğu gibi Ahıska Vilayeti'nde de “geniş adımlarla yürüyen dönümcünün adımı ile 40 x 40= 1600 adım karelik bir yüzölçümünü ifade eder (Taşkın, 2005: 134).

Kilelik- Kelime Arapça “Keyl” ve Türkçe “lik” ekinden türetilmiş olup “bir kilelik tohumun ekildiği arazi parçası kilelik arazi (Önder, 2012: 73). “Menüçöhr'ün bağı, üç hisse on kilelik ve üç hisse 30 kilelik , bir değirmen yeri toprak (Cikia, 1947: 21). Bir kile buğday ekilen yer yaklaşık 16 dönümlük alandır.

Nazari Ölçüler

Kıt'a: Kıt'a Arapça parça (Parlatır, 2011: 903) anlamında olup bir dönümden az olan arazidir (Yılmaz, 2010: 347). Kıt'a tahrir defterinde kullanılmasına rağmen kanunnâmede yer almamıştır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu Doğu Kültürünün mirasçısı idi. Osmanlı Devleti'nin başlıca prensiplerinin anlamak için “Doğruluk”, “Kanun” ve “Adalet” konularının kaynağına bakmak gerekir.

Bu konular ilk defa ünlü Hammurabi kanunlarında belirtilmişti. Hammurabi Adaleti desteklemek için her kes için aynı kanunun mecut olması gerekiyordu. Kral güçlüğü güçsüzden koruyan kanunları savunmalı idi. Hamurabi “Adaleti” Osmanlılar şahsında savunulmakta idi. Osmanlılar çok pratik bir idare sistemi kurmuşlardı. Öyle bir sistem ki, her şey vergiye bağlı idi. İnsanlar din, ırk, lisan farklılığı gözetmeksizin o sistemin parçası idi. XVI. yüzyıla baktığımızda Osmanlı Devleti'nin çok ilerlemiş bir hukuk düzeninin olduğunu görüyoruz. Bu ise insanların vergi vermesinin düzenli olmasını sağlıyordu. Amerika'nın Princeton Üniversitesi Osmanlı Tarihi Hocası Prof. Heath Lowry'nin dediği gibi “Osmanlılar”ı 600 yıl ayakta tutan vergi sistemi ve adalet” olmuştur. Ölçü ve Tartı birimlerine gelince şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nin her yerinde Kur'an'ın “Ölçtüğünüz zaman tam ölçün, doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha hayırlı, hem de sonuç olarak daha güzeldir” (17/35) emrine uyulmasına dikkat ediliyor.

Çalışmamızda, II. Selim Devri'ne ait 1573 tarihli “Gürcistan Vilayeti Kanunnâmesi” ve III. Mehmed Devri'ne ait 1595 tarihli “Gürcistan (Ahıska) Kanunnâmesi”nin içerdiği hükümler tespit edilerek açıklığa kavuşturulmuştur. Bu kanunnâmelere göre Çıldır, nam-ı diğer Ahıska olan eyaletinde uygulanan sancak kanununun hükümleri, eyalet reayasından alınan vergi kalemleri, onların miktarları ve tahsil edilme zamanları belirtilmiştir. Ayrıca bölgede adaleti, huzuru sağlamak amacıyla çeşitli ceza hükümleri kanunlarda yer almıştır. Halkın pazar alım satım kurallarına uyması için gereken hükümler de kanunnâmelere belirtilmiştir.

Çalışmamızda, Gürcistan kanunnâmelerinde yer almayan tahrir defterlerinde kayıtlı sıra, zeğrek, ceviz, mah-i şikar gibi vergi kalemlerinin de açıklamaları verilmiştir.

Bu kanunnâmeler, Çıldır, nam-ı diğer Ahıska Eyaleti'nin sosyal-ekonomik hayatı hakkında tam bilgi içermese de, reyanın devlet karşısındaki ekonomik ve mali sorumlulukları açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü kanunnâmeleri tetkik etmeden, onları öğrenmeden Osmanlı Tarihi'ni bilmek mümkün değildir.

Kanunnâmeler, muhteva ve düzenleme bakımından Osmanlı Devleti'nin diğer sancak kanunnâmelerinden pek farklı olmadığı gözükmekte olup klasik bir Osmanlı sancağı kanunnâmesini aksettirmektedir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 2. Kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri. İkinci Bölüm. Aydın Sancağı Kanunnâmeleri, Hâzihî Kanun-ı Vilâyet-i Aydın Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1990), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 2. Kitap. II. Bâyezid Devri Kanunnâmeleri. Beşinci Bölüm. Rumeli Eyâleti Kanunnâmeleri, Kanunâme-i İhtisâb-i İstanbul El-Mahrûse, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnâmeleri. Altıncı Bölüm. Gürcistan Eyâleti Kanunnâmeleri, Kanunâme-i Vilâyet-i Gürcistan, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//I. Kitap. Kanunî Devri Kanunnâmeleri. Onbeşinci Bölüm. Temeşvar Eyâleti Kanunnâmeleri, Kanunâme-i Re'âyây-ı Livâ-i Lîpova ve Betova, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnameleri. Dördüncü Bölüm. Diyârbekir Eyaleti Kanunnâmeleri (Harpurd Sancağı Kanunnâmesi), İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994a), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 7//II. Kitap, II. Selim Devri Merkezî ve Umumî Kanunnameler. I. Kısım, Celâl-zade Kanunnâmesi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994b), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, 8//II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnameleri. Dördüncü Bölüm. Çıldır Eyâleti Kanunnâmeleri. Gürcistan (Ahıska) Kanunnâmesi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (1994b). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 8//II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnameleri. Beşinci Bölüm. Budin Eyâleti Kanunnâmeleri. Peçoy Sancağı Kanunnâmesi, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

AKGÜNDÜZ Ahmed: (2006), **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, I. Kitap. 2. Baskı. Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri, Osmanlı Kanunnâmeininin Şer'î Tahlilleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

ARSLAN, H. Lütfi (2005), **963/M. 1556 Tarihli Mufassal Tahrir Defterine Göre Bozok Sancağı'nın Ekonomik ve Demografik Yapısı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

ASLAN Dilek: (2006), **512 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1571-1572 Yıllarında Gebele Sancağı**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ

ASLANTÜRK İbrahim Halil (2007), **16. Yüzyılda Yenişehir, Yarhisar ve Göynük Nahiyeleri** (Tahrir Defterlerine Göre), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Master Tezi, Ankara

ATSIZ:(2014), **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, 4. Basım, İstanbul, Ötügen Neşriyat.

AYDIN YANAR Aşem, ARLI Mustafa: (2012), KANUNNAME-İ İHTİSAB-I BURSA'NIN DOKUMA KUMAŞLAR VE GİYSİLER AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 2012 **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi** Sayı: 28, s.60-68

BARKAN Ömer Lütfi: (1943), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı.

BARKAN Ömer Lütfi: (1980), **“Födal Düzen ve Osmanlı Tımarı”**, Türkiye Toprak Meselesi, Toplu Eserler, İstanbul, Gözlem Yayınları.

BARKAN Ömer Lütfi: (1988), **“Çiftlik”**, İ. A. , İstanbul, M.E.B. Basımevi.

BARKAN Ömer Lütfi: (1943), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları I: Kanunlar** (Tıpkıbasım), İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.

BEKADZE Shota: (2013), “1595 Yılında Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı'nın Otskhe Nahiyesi”. **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 8/11 Fall 2013, p. 81-98, Ankara-TURKEY.

BEKADZE Shota: (2014), “XVI. Yüzyıl Sonlarında Ahıska Sancağı'nda Zirâî Yapı ve Köylülerin Geçim Durumları Hakkında Bir Değerlendirme: Orpolâ Köyü Örneği”, **Akademik Bakış Dergisi**, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat, Kırgızistan.

CİKİA Sergey: (1941), **Gurcistanis Vilayetis Didi Davtari (Gürcistan Vilâyeti'nin Mufassal Defteri)**, II. Kitap, Tercüme, Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsinierebata Akademiiis Gamomtsemloba.

CİKİA Sergey: (1947), **Defter-i Mufassal Vilâyet-i Gürcistan**, I. Kitap, Osmanlıca Metn,Tbilisi, Gürcistan S. S. R. Cumhuriyeti Ulum Akademisi Neşriyat Evi.

CİKİA Sergey: (1958), **Gurcistanis Vilayetis Didi Davtari (Gürcistan Vilayeti'nin Mufassal Defteri)**, III. Kitap, Gamokvleba (Tetikler), Tbilisi, Sakartvelos SSR Metsinierebata Akademiiis Gamomtsemloba.

ÇAĞATAY Neşet: (1947), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**,(AÜDTCFD, Cilt V, Sa. 5. ss. 483-511, Ankara.

DEVELLİOĞLU Ferit: (2013), **Osmanlıca-Türkçe Lûgat**. Eski ve Yeni Harflerle. Haz. Sami Güneçal, 30. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

GÖYÜNÇ Nejat: (1991), **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, Ankara, TTK Basımevi

GÜÇER Lütfi: (1964), **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

GÜRBÜZ Ahmet (2003), “J. J. Rousseau ve Toplum Sözleşmesi Kuramı’nın Değeri”,

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal of Social Sciences), Sayı 4. s. 23-25

İNALCIK Halil: (2000), “Ağırlıklar ve ölçüler”, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, 1, İstanbul, Eren Yayıncılık.

İNALCIK Halil: (2003), **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çeviren Ruşen Sezer, İstanbul, YKY.

İNBAŞI Mehmet: (2006). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi /Journal of Graduate of Social Sciences**. Cilt 7. sayı 1/2006. s. 78.

KURT Yılmaz: (2005), “Kars-ı Maraş (Kadirli) Sancağında Ekonomi”, **XIV. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 9-13 Eylül 2002, Kongreye sunulan bildiriler, II. Cilt-II. Kısım, IX. Dizi-Sayı 14, Ankara, TTK Yayınları.

LOMSADZE Şota: (1999), **Meskheti i meskhi**, Tbilisi: “Merani-3”.

ÖZCAN Doğukan (2014), XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Büyük Ardahan Sancağı’nda Su Değirmenleri ve Bezirhaneler, **Karadeniz Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Kış 2014, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Dergisi, Yıl 6, Sayı 24, s. 71-87. Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ardahan / Türkiye.

PAKALIN Mehmet Zeki: (1952), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II. XIII. Fasikol, İstanbul, MİLLİ Eğitim Basımevi.

PAKALIN Mehmet Zeki: (1954), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III. XVIII. Fasikol, İstanbul, Maarif Basımevi.

PAKALIN Mehmet Zeki: (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II. İstanbul, MEB Yayınları

PARLATIR İsmail: (2011), **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü** (4. Baskı), Ankara, Yargı Yayınları.

SERTOĞLU Midhat: (1992), **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.

SÖYLEMEZ M. Mahfuz- DEMİR Abdulah: (2010), **1550 Tarihli Tahrir Defterine Göre Çabakcur Livası Nüfus ve İskan**, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları

ŞEMSEDDİN Sami: (2011). **Kamus-i Türki (Latin Harfleriyle)**. I. Baskı, İstanbul, İdeal Kültür Yayınları.

TAŞKIN Ünal (2005). **Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

TAŞTEMİR Mehmet: (1999), **XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi

TDK: (1998), **Türkçe Sözlük**, 1. C. (9. Baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: (1984), Osmanlı Devleti’nde Saray Teşkilatı, Ankara, TTK

ÜNAL Mehmet Ali: (1989), **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara, TTK Basımevi

ÜNAL Mehmet Ali: (1999), **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu

YILMAZ Fehmi: (2010), **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul, Gökkube.

YILMAZ ÖNDER Sevim: (2012), 14. Yüzyıldan Bugüne Türkiye Türkçesinde Toprak Ölçümü.

ACTA TURCICA, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Sayı 1, Ocak 2012, s. 73

YEGİN Abdullah, BADILLI Abdülkadir, HEKİMOĞLU İsmail, ÇALIM İlham: (2006), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat**, İstanbul, Sebat Basım Yayım Dağıtım Hiz. LTD. ŞTİ.

YETKİN Nilufer: (2007), **136 Numaralı Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyıl Sonlarında Kayseri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara

YÖRÜK Doğan: (2002), **XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

EYUBOĞLU İsmet Zeki:(2004),**Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü**. İstanbul, Sosyal Yayınlar.

İNTERNET KAYNAKLARI

AND Metin, Kanuni'nin şarap kanunları bile vardı. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=54870>. Erişim Tarihi: 24.01.2014.

Gelir İdaresi Başkanlığının Tarihi Gelişimi, <http://www.gib.gov.tr/index.php?id=103> Erişim Tarihi: 24.01.2014.

ÖZDEMİR Hüseyin. **Osmanlı'da Kanun Şuuru ve Adâlet**, <http://www.yagmurdergisi.com.tr/archives/konu/osmanlida-kanun-suuru-ve-adalet>, Erişim Tarihi: 27.01.2014.

TVERİTİNOVA A. C. (1963), **Agrarnıy stroy Osmanskoy İmperii v XV-XVII vv.** Terminoloğışeskiy kommentariy, Moskva , İzd. Vostoçnoy Literaturı, <http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Turk/XV/ Agrar stroy/glossar.htm>, Erişim Tarihi: 10 Nisan 2015

GÜRCİSTÂN EYÂLETİ KANUNNÂMELERİ EK I:KANUNNÂME-İ VİLÂYET-İ GÜRCİSTÂN

1. Vilâyet-i Gürcistân sengistân⁵ olub toprakları az olmakla defter-i 'atfık mücibince her nefer başına duta geldikleri yerleriyle yirmibeşer akçe ispençe kayd olundu.

2. Edâ etdiklerinden sonra zemînlerinden resm-i çift ve resm-i nîm ve resm-i dönüm alınmaya.

3. Ve Vilâyet-i Gürcistân kefereleri humus kayd olunmuşdur; sâlâriyye alınmaz.

4. Ve 'avret tasarruf eylediği yeri boz ve hâlî komayub defter-i cedîd-i hâkânîde kayd olunduğı üzere behresin ve rüsumin verdikten sonra elinden alınmak câiz değildir.

5. Ve re'âyâdan biri fevt olsa, toprağı oğluna intikâl eder; mülk-i mevrûsı gibidir. Müteveffânın oğlu olmasa kızı kalsa, il verdiği tapu ile kızına verilir. Kız olmadığı takdirce, il verdiği tapu ile müteveffânın karındaşına verilir. Dedesi yeri oğul oğluna intikâl eylemez. Bî garaz müsülmanlar takdir etdüğü tapu ile alur.

6. Ve defterde mukayyed olan re'âyâ perâkende olsa, göçürüb yerlerine getürmek kanun-ı mukarrerdir. Ammâ on yıl ve daha ziyâde ise ve göçdükte kalan yerlerin boz komağla sâhib-i arz tapu ile ahara vermiş ise göçürmek olmaz. Sâkin oldukları yerde resimleri alınur.

7. Ve ra'ıyyet oğlu ra'ıyyetdir; mâdam ki, âhara kayd olunmaya, defterde olmamak müfid değildir.

8. Ve ra'ıyyet zirâ'ate sâlih kendü yerlerin zirâ'atetmeyüb varub âhar sipahi toprağında yer zirâ'at ederse, ba'd'et-tenbih anun gibilerden iki öşür alınmak kanundur. Ammâ kendü toprağın zirâ'at etdükten sonra âhar sipahi toprağında dahi zirâ'at ederse iki 'öşür alınmak merfû'dır.

9. Ve bir hâric ra'ıyyet tapu ile mutasarrıf olduğı yerleri elinden alınub dâhil ra'ıyyete vermek memnû'dır. Madem ki, boz ve hâlî koymaya.

10. Ve bir hâric ra'ıyyet gelüb sipahi toprağında tapu ile yer zirâ'at eylese, behresin verdikten sonra a'lâ yerden iki dönüme bir akçe ve ednâ yerden üç dönüme bir akçe alınur.

11. Ve dönüm hatâvât-ı müte'ârefe ile tûlen ve 'arzen kırk hatvedir; ziyâde ve noksân alınmaya.

12. Ve re'âyânın zirâ'ate kâbil yerlerinden üç yıl müteväliyen bilâ 'özür boz ve hâlî koduğı yerleri alınub âhara tapuya verilmek kanundur.

13. Ve kadîmden şehirlünün ve eğer ehl-i kılâ' ve kurânın davarları örüsü olan mer'âların zir'ât olunması ve korunması merfû'dır.

14. Bağdan ve bağçeden kayd olunduğı üzere behre alınmak kanuna mutâbıktır.

15. Ve defterde ber vech-i maktâ' kayd olunan bağlardan ve bağçelerden kayd olunan maktû' alınub ziyâde nesne alınmaya.

16. Ve re'âyâ sipahilerin 'öşürlerin akreb bâzâra iletmek ve hâricden gelüb zirâ'at edenler köylerinde anbarlarına iletmek kanundur.

⁵ Sengistân: Taşlık arazi demektir.

17. Ve harman vaktinde re'âyânın gallâtlı ta'sîr olunmalı oldukda sâlâr olanlar tevakkuf göstermeyüb fil-hâl hâzır olan harmanı ölçüb re'âyâyı tazyik etmeyeler. Ammâ re'âyâ, dahi sâhib-i arz ma'rifetinsiz terakelerin harman edüb götürmeyeler.

18. Resm-i âsiyâb dahi defterde kayd olunduğı üzere alınub tamam yıl yürüyenden altmış akçe alına ve altı ay yürüyenden otuz akçe resm-i âsiyâb alına; ziyâde alınmaya. Ve Vilâyet tahririnden sonra eski ocakdan âsiyâb binâ olunsa civârında olan âsiyâblardan ne alınursa sâhib-i timâr anlara göre resm alub ziyâde alınmaya. Ammâ eski ocak olmayub tahrirden sonra binâ olunsa, mevkûfcıdır; sâhib-i arz dahl eylemeye.

19. Ve hâricden bir kimesne gelüb sipahi toprağında kışlasa müzvec olsa resm-i duhân vermeye. Ve kışlakçı olan kimesneler üç yıl resm-i duhân verüb üç yıldan ziyâde olursa sipahisine on sekizer akçe resm-i bennâk vere.

20. Ve hâric re'âyâ sipahi toprağında sâkin olsa, bu makûle ra'iyet defterde kime yazılmış ise resm-i ra'iyet verür. Hangi sipahinin toprağını zirâ'at ederse öşür ve sâlâriyyesini ana verür ve elinde olan yerden sipahisine resm yazılmış ise resm-i zemîn dahi verür. Defterde kimesneye ra'iyet yazılmamış ise resm-i ra'iyetin mevkûfcı alır.

21. Resm-i aġnâm iki koyuna bir akçe ve koyun ile kuzu bile sayılmak kanun olmuştur. Ve resm-i aġnâm Abril ayında alınmak cemî' memâlikde kanundur.

22. Ve Vilâyet tahririnde ba'zı karyeler hâli 'an'ir-re'âyâ yazılıub hâric re'âyâ gelüb şenledüb koyun edinseler, âdet-i aġnâmları defterde dahi yazılmış değilse mevkûfcular alır. Defterden haâric olıcak sipahi alamaz.

23. Ve iki koyuna bir akçe alındıktan sonra on koyuna bir akçe dahi çubuk akçesi ve her sürüden bir koyun şişlik deyü alınmak hilâf-ı emirdir; alınmaya.

24. Ve aġıl resmi koyun kışladuğı takdirce olı-gelduğı kanun üzere her sürüden mütevasıt'ül-hâl bir koyun alına; sürüden ekall ise on koyuna bir akçe alınub ziyâde alınmaya. Ve sürünün 'alâsi üç yüz koyun ve evsati iki yüz ve ednâsi yüz ve yüz ellidir.

25. Ve resm-i kevvâre öşr-i aselden bedel her kovandan ikişer akçe alınur. Ve kevvâre ve koyun ve bağ ve bağçe ki, Vilâyet tahririnden sonra hâdis olsa, öşür ve rüsûmî sâhib-i tîmâra müte'allıktır.

26. Âdet-i aġnâm sâhib-i tîmâra kayd olunmamış ise, mevkûfcı zabt eder.

27. Ve Vilâyet mezbûrede serbest olmayan tîmârlara defter-i 'atîk mücebince aġnâmları hâsıllarına mahsûb olmağın defter-i cedide dahi kayd olunmak için emr-i şerif verilmeğın ber karar-ı sabık aġnâmları kayd olunub serbest değüldür deyü 'det-i aġnâmlarına dahl olunmaya.

28. Ve resm-i 'arusiyye mîrlivâ ve zu'amâ ve sâir serbest olan tîmârlardan bâkire kızlardan altmışar akçe ve seyyibe 'avretlerden otuzar akçe alınur. Ve sâir erbâb-ı tîmârın 'arusiyye resmi nisfi kayd olunan yerlerden sipahiler ve nisf-ı âharı mîrlivâyâ kayd olunan yerleri ancak zâbitler alalar. Ve bâkire kızın 'arusiyyesi her ne yerden göçürürse ve atası kimin ra'iyeti ise ana verir. Ve seyyibe 'avret her kimin toprağında vâki' olursa resm-i arusiyyesin sâhib-i tîmâra verir.

29. Ve Yörük ve yüzdci tâifesinin mekân-ı mu'ayyeneleri olmaduğı sebebden atasına tâbi' olmakda bâkire ile seyyibe beraberdir. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ve sayyâdlar kızlarının ve merdân-ı kilâ'in 'azeblerinin resm-i arûsâneleri hâssa-i hümâyün emînleri alalar.

30. Ve Vilâyet mezbûrede dutulan 'abd-i âbık ve kenizek ve ecnâs-ı devâbdan her kim dutarsa getirüb hâssa-i hümâyûa kayd olunanı havâss-ı-ı hümâyün emînlerine ve sancak beğine kayd olunanı sancak zâbitlerine kanun üzere müjdegânesin akub teslim eyleye.

31. Müddet-i 'örfiyyeleri tamam olduktan sonra Vilâyet kâdıları ma'rifetleri ile bey'-i men yezid edüb bahasın zabt eyleyeler. Müddet-i 'örfiyye dahi kulda ve çâriyede üç ay saklamaktır. Ve çâr-pâ cinsi bir ay saklamaktır ve sâir esbâb ve kumaş ve hali ve bunun emsali metâ'lar bulsalar, ümenâyâ ma'rifet i kâdi ile teslim eyleyüb saklamayalar. Eğer saklarlar ise mücrim olalar.

32. Cerâyim-i hayvânât dahi re'âyânın atı ve sığırı ve bil-cümle çâr-pâ cinsi birbirilerinin ekinlerine ziyân etse, zararları tazmin etdirildikten sonra davar sâhibine beş değnek urulub davar başına beş akçe sâhib-i tîmâr cerâimein ala. Koruyub dutulan davarlardan zikr olunduğı üzere alınub resm-i deştânî deyü her hânedan maktû' edüb nesne alınmaya.

33. Ve tamgay-ı siyah at bâzârında at satılsa on iki akçe alına. Ve kassabhânedeyi koyun satılsa iki koyuna bir akçe alına. Ve su sığırı satılsa dört akçe alına. Ve kara sığır satılsa iki akçe alına.

34. Ve ceviz ve incir ve sâir kuru meyve yükünden iki akçe ve deve yükünden dört akçe ve merkeb yükünden bir akçe ve yaş meyvenin iki yükünden bir akçe alına.

35. Kurâda bâc alınmaz.

36. Ve Vilâyet-i Gürcistan'da Murahhasiyye deyu nefer başına üçşer akçe alınmış; re'âyâya tahfif için defter-i cedîd-i hâkanide kaydolundığı üzere beher hâne ikişer akçe alınub ziyâde alınmaya.

BÂC-I BÂZAR-I GALLE

37. Buğday ve arpa şehre gelüb satılsa her müdde buçuk kile alına. Ve sâir hubûbât dahi böyledirç Un gelüb her yükü altı kile alına. Ve sâir hubûbât dahi böyledir. Un gelüb her yükü altı kile olduğu takdirde satandan dört kilesinden bir akçe.

38. Ve müddün mikdarı İstanbul'un yirmi kilesidir.

39. Şehirlerde kanun-ı ihtisabiyye dahi eksük satıldığı vakitte dirhem başına bir akçe cerîme alına. Ve narh verdikde ma'rifet-i kâdî ile verilüb ve dirhem ile satılan nesneye onu on bir akçe üzere narf verüb ziyâde verilmeye.

40. Ve ma'mûl olan nügi iki yüz dirhemdir. Ve batman dahi on iki nügidir.

41. Ve mücrim olan kimesne teftiş olunmadan ve şenâ'ati zâhir olmadan sancak beği subaşılari ve adamlari habs edüb nesnelerin alub salı-vermek memnû'dur. Ve her mücrimin cerîmesi Vilâyet kâdîsı katında isbât olunmadan dutub siyâset etmek şer'a ve kanuna muhâlifdir. Ammâ mücrim-i müttehem olan kimesne temerrüdlük edüb mahkeme-i şerifw gelmekde nizâ' ederse cebr ile mahkemeye getürmek memnû' değildir.

42. Ve re'âyâ tâifesine eşirra töhmet isnâd etmekle kâdî huzuruna getürmeden sancak beği subaşılari re'âyâyı der-zincir edüb karye-be-karye gezdirmek mumnû'dur. Anun gibi müttehem olanı kâdî mahkemesinde şer'le isbât etmeyince der zincir olunmaya. Ve sancak beği subaşılari il üzerinde çokluk adam ile gezmeyeler ve akçesiz yem ve yemeklerin meccanen almayalar (Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukâ Tahlilleri, 7/1. Kitap, Kanuni Devri Kanunnâmeleri (IV); 7/II. Kitap. II. Selim Devri Kanunnâmeleri, VI. Bölüm: Gürcistân Eyâleti Kanunnâmeleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul-1994, s. 577-586.

EK II: GÜRCİSTAN (AHİSKA) KANUNNÂMESİ

Kanunâmenin ilk bölümü tamamen II. Selim Devri Gürcistân Eyâleti Kanunnâmesi'nin hükümleri ile aynıdır. Farklı olan sondaki hükümler ise şunlardır:

FASL

39/a. Bir kimesne kan ile siyâset olunmasa, ganî olursa dört yüz akçe ve mütevassıt'ul-hâl olursa iki yüz akçe, fakir'ül-hâl olursa yüz akçe cürm alına. Bunun gibilerden bedel-i siyâset deyu akçe alınmak kanun-ı kadîme muhâlifdir, alınmaya.

39/b. Ve zinâ eden kimesne ganî olursa üç yüz akçe ve mütevassıt'ul-hâl olursa iki yüz elli akçe ve ednâ dan iki ve zânî mücerred olsa bu i'tibâr üzere iki yüz elli ve yüz akçe alına.

FASL

39/C. Ve göz çıkarana ve el düşüren kimesneden cürm ve baş yarub kemik çıksa ve diş çıksa ve kılıç ve çomak ile bâkî âlât-ı harb ile mecruh olub ve döşeğe düşse yüz akçe ve bunlardan madun cerîme ki, ta'zîr ve te'dîb lâzım ola, otuz akçe ve kara bereden on akçe cerîme alınmak örf-i ma'rûfdur.

FASL

43/a. Ve ba'zı hâric re'âyâ gelüb kangı karyede mütemekkin olurlar ise kimesnenin yazılısı olmayub üç yıl sâkin olduktan sonra sâhib-i tîmârın sâir re'âyâsı gibi olur; hâricdir deyu ümena ve gayrıdan dahl edüb rüsûm taleb eylemeyeler.

FASL

43/B. Ve ba'zı kârânın hâsılları zeylinde ba'zı kimesnelerin bağ ve bağçeleri ve zeminlerine öşür ve mukâta'a ve resm ve behresin verürler deyu Defter-i Mufasssalda kayd olunmuşdur. Merhum olan kurânın hâsıllarına mahsûb kılınmışdır. Hâsıllarından hâricdir deyu dahl olunmaya.

Ahrîren fi evâil-i şehri Cemâziyelülâ sene selâs ve elf⁶ (Ahmet Akgündüz Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri. 8/I. Kitap. III. Murad Devri Kanunnâmeleri; 8/II. Kitap. III. Mehmed Devri Kanunnâmeleri. Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları. İstanbul-1994, s. 645-647).

⁶1-10 Cemâziyelülâ 1003 tarihi demektir.